

III. FEJEZET

A románok egyházi helyzete a magyar államban

A nemzetiségek története azt bizonyítja, hogy az anyagi tényezők mellett valamely nemzetiség fejlődését igen nagymértékben az illető nemzetiséghez tartozók egyházi helyzete és élete határozza meg. Sok nép egyházának és papságának köszönheti nemzeti léte fennmaradását, sőt nemzeti életének fejlődését is. Ezért addig egyetlen nemzetiség fejlődéséről sem alkothatunk magunknak helyes képet, amíg egyházi helyzetének és életének adottságait nem vettük egészen közelről vizsgálat alá.

A román egyházak az osztrák–magyar kiegyezés előtt

A hazai románok nemzeti fejlődésében az úgynevezett román egyházak döntő szerepet játszottak. A „román egyházak” kifejezés a görögkeleti ortodox és az ebből 1699-ben kiszakadt görög katolikus egyházat jelenti. Ezek az egyházak már az 1867-es kiegyezés előtt egészen összeforrtak a románok nemzeti, közművelődési és politikai törekvéseivel. A görög katolikus és a görögkeleti egyház papjai, tanítói és tanárai ébresztették fel a polgári román nemzeti öntudatot. Nagyrészt e két egyház vezetői irányították a románok 1848-as mozgalmait, s ugyancsak ők voltak azok, akik a kiegyezést megelőző korszakban, 1849 és 1867 között megvetették a román közoktatás komoly alapjait. A román egyházak eme jelentőségével a kiegyezés korabeli magyar államférfiak teljesen tisztában voltak. Mikor tehát a kiegyezéssel Magyarország politikai vezetését a magyarságnak sikerült megszereznie, az akkori magyar államférfiaktól függött: biztosítják-e az addig legtöbbszörre magyarelles román egyházak további fejlődését, vagy pedig különféle korlátozásokkal megbénítják az egyházak román nemzeti munkáját? Az alábbiakban e kérdésre részletes adatokat találhatunk.

Az egyházak sajátos munkájukat a vallásszabadság feltétele mellett csak megfelelő szervezettel, a szükséges anyagi erővel és szervezkedési, valamint mozgási szabadsággal tudják jól elvégezni. Éppen ezért a közhatalmat kezében tartó állam vallás- és egyházpolitikájának célja jóakarattal mindenkor a fenti követelmények biztosítása, – míg ezzel szemben a rosszakaratú állam mindig arra törekszik, hogy a célba vett egyházakat a működési feltételektől megfosssa.

A hazai románok vallásszabadságát már a 18. század végén biztosították. 1848-ban a magyar törvényhozás nemcsak ezt, hanem a többi egyházzal való azonos elbánást, az egyenlő anyagi támogatást is kimondta. Az osztrák önkényuralom alatt a két román egyház helyzete lényegében jobb volt, mint a magyar egyházaké, mert emezekkel az osztrák–német kormányzat viszonylag sokkal több rosszakaratot tanúsított. Különösen a görögkeleti román egyház került igen előnyös helyzetbe ama bizalom révén, mellyel Ferenc József császár Şaguna András ortodox román püspök, későbbi érsek, iránt viseltette. Az érsek e bizalmat elsősorban 1848-as szereplésével szerezte meg, amikor is a magyar szabadságharcban a románokat felsorakoztatta a magyarok ellen, és 1848 végén kérte a Havasalföldön tartózkodó oroszokat a magyar szabadságharc elfojtására.

1865 augusztusában, amikor Ausztria leromlott külpolitikai helyzete miatt az osztrák–magyar kiegyezés elkerülhetetlenné vált, Ferenc József magához hívatta Şaguna érseket, és hosszabb kihallgatáson tájékoztatta az elkövetkezendő kiegyezésről. Tanácsolta neki, hogy a

románok alkalmazkodjanak az új helyzethez, azaz igyekezzenek a magyarokkal kibékülni. Az érsek a kihallgatás után nála érdeklődő Popp román főtisztviselőnek ezt a kijelentést tette: „Áldozatul dobtak minket a magyaroknak.”¹

A magyar államférfiak tehát nagy lehetőséget kaptak a császártól a románság iránti magyar politika tekintetében. Más szóval: nagyrészt a magyar államférfiak jóakaratótól és nagylelkűségétől függött – többek között – a román egyházak további fejlődése. A két román egyház fejlődésének biztosítása ekkor elsősorban szervezeti, másodsorban pedig anyagi kérdés volt. Mindkét egyház hivatalosan is román nemzeti jellegű lévén, a jellegét különálló szervezeti egységben és szilárd anyagi keretben kívánta megőrizni. Amennyiben tehát a törekvésük a magyar állam részéről akadályokba ütközött volna, úgy ezt az állami magatartást minden bizonnyal az ellenséges rosszindulat jelének lehetett volna minősíteni.

A tények azonban azt mutatják, hogy a két román egyház fejlődésére és román nemzeti jellegének további fenntartására döntő szervezeti és anyagi kérdésekben a magyar állam nemcsak jóakarató, hanem határozottan segítő magatartást tanúsított.

Az önálló román görög katolikus érsekség megszervezése

A két román egyház nemzeti jellege és fejlődése elsősorban attól függött: sikerül-e a görögkatolikus román egyházat a magyar római katoliktól, és a görögkeleti román egyházat a görögkeleti szerb egyháztól egészen elválasztani? A román egyházak vezetőinek és a románságnak általában az volt az érdekük, hogy román nemzeti jellegük megőrzését más nemzetiségű, de azonos vallású hívek befolyásával szemben is biztosítsák. Ezért követelték állandóan a magyar római katolikus és a román görög katolikus egyház, valamint a román görögkeleti és a szerb görögkeleti egyházak teljes szétválasztását. E követelés teljesítése esetén ugyanis a románoknak nem kellett többé attól félniük, hogy a román jelleget az egyházon belül akár a magyar katolikusok, akár a szerb görögkeletiek veszélyeztetik.

A kiegyezéskor ez a kérdés elsősorban a görögkeleti román egyházzal kapcsolatban merült fel, mert a görög katolikus román egyháznak a magyar római katolikus egyháztól való függetlenítése 1853-ban már megtörtént. Az év november 26-án ugyanis IX. Pius pápa *Ecclesiam Christi* című bullájában a gyulafehérvári görög katolikus román érsekséget elismerte. Az érsekséghez tartozott a régi nagyváradi görög katolikus román püspökség, valamint az akkor létesített lugosi és szamosújvári két új püspökség. Az esztergomi érsek, mint a magyar katolikus egyház feje, nyilatkozatot adott ki, melyben a görög katolikus román püspökségek felett addig gyakorolt joghatóságáról lemondott. Ezzel a magyar római katolikus egyház vezetősége elismerte az új román görög katolikus érsekség önállóságát.

Szervezetileg tehát a kiegyezéskor a román görög katolikus egyház független volt az esztergomi érsektől, és önállósága birtokában teljesen román érdekeket képviselt. Mivel azonban mind a gyulafehérvári román érsekség felállítása, mind a lugosi és szamosújvári új püspökségek szervezése az osztrák önkényuralom alatt történt, a magyar kormánytól függött: elismeri-e ezeket vagy nem? Az 1867-ben alakult magyar kormány ezt az önállóságot tudomásul vette, és az 1868:XXXIX. törvénycikkben az újonnan szervezett lugosi és szamosújvári görög katolikus román püspökségekkel együtt törvényhozásilag is elismerte. Sőt, báró Eötvös József akkori vallás- és közoktatásügyi miniszter egy szabadelvű leiratban biztosította a mindenkorai balázsfalvi román érseknek a román görög katolikus papság által történő, minden befolyástól mentes választását. Ezzel az intézkedéssel a görög katolikus román egyház mindenkorai vezetőjének megválasztási jogát demokratikus módon magának a görög katolikus román papságnak tartotta fenn. Az Eötvös-féle intézkedés alapján történt 1868-ban Vancea

János, 1893-ban pedig dr. Mihályi Viktor érsekek megválasztása. A választási eljárás részleteit Eötvös szellemében gróf Csáky Albin vallás- és közoktatásügyi miniszter 2288/1892. sz. leiratában állapította meg. Eszerint az érsekválasztó zsinaton három jelöltet választanak, s ezek közül nevezi ki a király az érseket. A gyakorlat az volt, hogy a király mindig azt a jelöltet nevezte ki, akit a zsinati tagok a legtöbb szavazattal első helyen jelöltek, illetve választottak.

A magyar kormány tehát szabadelvű szellemben, egészen demokratikus módon biztosította a román görög katolikus egyház érsekének megválasztását, maguknak az érdekelt román görög katolikus papoknak a szavazata alapján. Így a kormánybefolyás lehetősége előre ki volt zárva. Végeredményben tehát a román görög katolikus egyház vezetőjének választásában a román papok olyan demokratikus jogokat élveztek, amilyenek használatával a magyar katolikus papság nem dicsekedhetett, mert hiszen a magyar katolikus püspökök a magyar papság megkérdése nélkül, kinevezéssel jutottak székükbe.

A görögkeleti (ortodox) román érsekség

Még érdekesebben alakult a görögkeleti román egyház helyzete. Ezt az egyházat Ferenc József uralkodó 1864-ben emelte érsekségre. Ez az elismerés egyet jelentett önállósága biztosításával, azaz a szerb görögkeleti egyháztól való elválasztásával. Miután az uralkodó e cselekedete az önkényuralom alatt történt, a kiegyezéssel helyreállított alkotmányos életben ezt is törvénnyel kellett jóváhagyni. Így került sor 1868-ben a IX. törvénycikk megszavazására. Ebben a törvényben a magyar országgyűlés elismerte a román görögkeleti egyház különállását és önkormányzatát. Sőt Puşcariu János román képviselő, miniszteri tanácsos indítványára a ház elfogadta a törvény 6. §-át, mely szerint az ortodox egyház román „nemzeti” egyház. A román képviselő javaslatát némelyek ellenezték, de Eötvös közoktatásügyi miniszter támogatta, és így a képviselők többsége hozzájárult.² A törvény egész tárgyalása alatt „Magyarország parlamentje – írja az előbb idézett román szemtanú – a szabadelvű báró Eötvös miniszter vezetése alatt nagy rokonszenvet tanúsított a román egyház ügye iránt”. A magyar képviselőház e rokonszenvének volt köszönhető a törvény megszavazása, mely által a görögkeleti román egyház különálló volta és önkormányzata törvényes elismerést nyert. E törvény alapján ült össze a román ortodox egyház törvényhozó kongresszusa. Itt hosszú viták után megállapodtak annak a híres Szervezési Szabályzat nevű egyházalkotmánynak szövegében, mely részletesen szabályozta az egyház önkormányzati működését.

A szóbanforgó egyházalkotmány tervezetét az ortodox egyház világi vezetői, ismert nevű román politikusok, mint Babeş Vince, Cosma Partenie, Mocsonyi Sándor stb. dolgozták ki. Protestáns elvek érvényesítésével és politikai hátsó gondolatok célzatával az egyház önkormányzatában a világi elem uralmát honosították meg. A kongresszus által megszavazott alaptörvény szerint a híveknek döntő befolyásuk van az egyházi ügyek vezetésében. Az összes egyházi testületekben, az esperesi, püspöki, érseki zsinatban, sőt a nemzeti-egyházi kongresszusban is a világi képviselők az összes tagok kétharmadát, a papi, illetőleg egyházi képviselők csak egyharmadát alkotják. Minden egyházi állás választás útján kerül betöltésre. Mint egy későbbi méltatás megállapítja, „a Szervezési Szabályzat által meghatározott keretek között a szuverén nép maga intézkedik az egyház külső ügyeiben, az egyházi, iskolai és alapítványi kérdésekben, és szabadon gyakorolja az ellenőrzést. Saját maga választja tisztviselőit a harangozótól a legmagasabb egyházi méltóságig, az egyházfő metropolitáig.”³

A Szervezési Szabályzat emez elvi alapokon folytatott gyakorlata a népnek, pontosabban az azt irányító értelmiségieknek szinte korlátlan hatalmat adott a román ortodox egyházon belül. A

nép nevében gyakran a papság akaratával szemben, ők döntöttek a választásokon, az egyház belső és külső helyzetét meghatározó kérdésekben.

Ez nem Şaguna akaratára történt így. Az általa készített tervezet az egyházi hagyomány és kánonok szellemében egészen más alapelveket kívánt érvényesíteni. Ezek közül különösen kettő volt igen lényeges. Az egyik az egyházi választásokra, a másik a legfelső vezető testület összetételére vonatkozott. Şaguna a közvetett választás híve volt, mert a demagógiát szerette volna elkerülni. Véleménye szerint a közvetlen általános választói joggal együtt járnak a politikai életben is tapasztalható visszaélések, rágalomok és klikkérdésekből származó összecsapások, amelyek feltétlenül demagógiává fajulnak. Az egyház legfelső vezető szervéül pedig, a kánonok szellemének megfelelően, a püspökök zsinatát akarta tenni. Az 1868-ban összehívott kongresszus világi többsége azonban Şaguna eredeti tervezetét gyökeresen megváltoztatta. A módosítások lényegbevágók voltak. Mint a kongresszus egyik vezető tagja később megállapította, az úgynevezett Szervezési Szabályzat „sem formájában, sem a leglényegesebb részeiben nem Şaguna, hanem az 1868-as kongresszus műve” volt. „A világi elem magasabb rendű általános műveltségével az egyházba is világi mentalitást vezetett be.”⁴

Şaguna és közvetlen munkatársai jól tudták, hogy a román nép nagy tömegei még nem eléggé érettek a kongresszus többsége által hangoztatott liberális egyházalkotmány helyes alkalmazására. Előre látták azt, amit évek múlva a gyakorlat teljesen igazolt, hogy az egyház „alkotmánya túlságosan nagy jogot adott a nép kezébe, még mielőtt ez a nép a jog helyes érvényesítéséhez szükséges nevelést megkapta volna”.⁵ A kongresszus többségét azonban ez a szempont egyáltalán nem érdekelte. Ők jól tudták, hogy lényegében nem a nép dönt az egyházon belül, hanem a papságot irányítani tudó, a sajtót és bankokat kézben tartó értelmiségi réteg.

Míndezek a tények érthetővé teszik azt, hogy Şaguna és az ortodox egyház más képviselői miért nem tartották ortodoxnak és kanonikusnak az 1868-as Szervezési Szabályzatot. Nagyon jól ismerték az ortodox egyházak helyzetét, hiszen más országokban a püspök vagy az államfő akaratával szemben sehol sem adtak jelentős jogokat az ortodox híveknek. Ez szervesen következett az ortodox egyház cezaropapisztikus jellegéből és szelleméből. A magyarországi ortodox románok tehát politikai és faji érdekektől vezetettve egészen eltértek a sajátos ortodox hagyománytól, és protestáns szellemű demokratikus önkormányzat alapján dolgozták ki egyházi alaptörvényüket.

Hátra volt azonban a nagy kérdés: vajon a magyar kormány elismeri-e ezt a széleskörű, protestáns szellemű és erősen politikai jellegű román ortodox önkormányzati törvényt? A törvény jóváhagyásának részleteit román forrásunk a következő módon örökítette meg:

„Ennek a [törvénytervezetnek] megbírálására Eötvös miniszter egy bírálóbizottságot állított össze, mely a két államtitkárból – Tanárky és Ivanovics [ez román] – állott. Ebben, a miniszter személyes vezetése alatt álló bizottságban az egész Szervezési Szabályzatot paragrafusról paragrafusra felolvasták és megtárgyalták. Látva, micsoda liberális alapelvek vannak benne, a miniszter – miután végigtárgyalták az egészet – így szólt: »Szentessítetni fogom Őfelségével, hogy egyszer majd elmondhassák, hogy ez egy szabadelvű magyar miniszter alatt történt, aki nem akart kevésbé szabadelvű lenni, mint az Önök kongresszusa.«⁶ Valóban így is történt. A magyar király a Szervezési Szabályzatot pár kisebb módosítással 1869. május hó 28-án Schönbrunnban jóváhagyta. Az Eötvös szerepét megörökítő Puşcariu idézett munkájában beszámol e módosításokról is. Elmondja, hogy ő és Ivanovics azt gondolták, rögtön bele kell egyezni a módosításokba, mert ezek nem vágnak mélyen bele az egyház jogaiba, s főleg azért, mert félték, hogy a román kongresszus tárgyalása alatt veszélybe kerül az egész alaptörvény jóváhagyása. Eötvös ugyanis egyedül dolgozott, s fiatalabb miniszterársaitól

nemigen fogadott el tanácsokat. Amit ő – mai szemmel szinte meghatóan tiszta – ideális szabadelvűségében jónak tartott, azt megvalósította. Halála után a fontosabb egyházi ügyeket a minisztertanácsban Andrásy terjesztette elő, aki reálpolitikus volt, s ezért nála már nehezebben mentek a dolgok. Mikor megtudta, hogy a román ortodox egyházban az Eötvös által felterjesztett és Őfelségétől szentesített alaptörvény szerint a püspököket az egyházmegyei zsinaton választják, először nem hitte el. Majd, midőn Mandics előadó elébe tette az erre vonatkozó paragrafust, felkiáltott: „Szegény Eötvös, az ő szemei előtt mindig az amerikai intézmények lebegtek – és még Amerikában sincs így.”⁷

Képzeltető, mekkora volt a román ortodox egyház vezetőinek öröme, midőn a Szervezési Szabályzat jóváhagyásának híre hozzájuk érkezett. Ők Eötvösnél jobban tudták, mit is jelent e szabályzat jóváhagyása román nemzeti szempontból.

„Az ortodox románok meg voltak győződve arról – írja egy román egyháztörténész –, hogy autonóm érsekségük eme szép alaptörvényében nemzetiségük számára erősséget és független területet szereztek, legalábbis az egyházi élet részére, melynek azonban bizonyos határok között lehetőség adatott az iskolai, művelődési és gazdasági élet átfogására.” A román ortodox önérzete és függetlenségük tudata a törvény jóváhagyása után valóban megerősödött. A következő évben, 1870-ben az egyház hivatalos lapja, a Telegraful Român már ezt írta: „Az ortodoxok csak Istennek és autonóm érsekségüknek vetik alá magukat.”⁸ A teljes szabadságérzetnek ez a kifejezése tényleg megfelelt annak a helyzetnek, amelyben az ortodox egyház a magyar állam területén a Szervezési Szabályzat jóváhagyása és érvényesítése következtében jutott. Működése külsőleg akadálytalan, egyenes vonalú volt a dualizmus egész ideje alatt. Érthető, hogy mikor évtizedek múlva az egyház vezetői áttekintették a fejlődés örvendetes eredményeit, nagy elismeréssel emlékeztek meg a kiindulópontot képező széleskörű önkormányzatnak az első magyar kormány részéről történt jóváhagyásáról. Cosma Partenie, az Albina vezérigazgatója, többek között így jellemezte az akkori kormány politikáját: „Őszinte elismeréssel említjük azokat az államférfiakat, akik az első alkotmányos kormányt létrehozták. Különösen gróf Andrásy Gyula, a volt miniszterelnök és báró Eötvös József, az egykori vallás- és közoktatásügyi miniszter voltak azok, akik nemcsak becikkelyezték egyházunk önkormányzatát az állami törvények közé és kieszközölték Szervezési Szabályzatunk jóváhagyását, hanem egyházunkkal szemben minden intézkedésüket jóakarattal és igazságérzettel jellemezte. Egyházunkat a haza többi autonóm egyházával egyenlő módon kezelték. Az a kormány még egy görögkeleti ortodox román ügyosztály alapjait is megteremtette a vallás- és közoktatásügyi minisztériumban – amilyen ügyosztály a katolikus egyháznak ma is van –, ahol a mi egyházi és iskolai ügyeink megoldást találhattak, éspedig az ügy teljes ismeretével, tárgyilagos, igazi hazafias módon. Abban a minisztériumban volt nekünk egy államtitkárunk, Ivanovici György, egy miniszteri tanácsosunk, Pușcariu János lovag és egy Roșiescu nevű miniszteri fogalmazó.”⁹

Amint az évek múltak, nyilvánvaló lett a hozzáértők előtt, hogy a Szabályzatban kidolgozott önkormányzat működését az egyházon belül élő románság részéről nagyobb veszélyek fenyegetik, mint az állam részéről. A magyar állam ugyanis nem avatkozott bele egy egyház sajátos ügyeibe. Így az ortodox egyház vezetői az egyházi élet összes döntő kérdését – a vezetők megválasztását, a papképzést, egyházközségek szervezését, az egyházfegyelmet, az egyházi intézmények szervezését, fenntartását és vezetését – saját elgondolásaiknak megfelelően oldották meg. Eközben kiderült, mennyire megalapozottak voltak Șaguna és közvetlen munkatársai aggodalmai. Șaguna halála után az egyház híveinek nagy része nem tudott élni a Szervezési Szabályzatban biztosított jogokkal, utódjának választása körül már heves pártharcok keletkeztek. Az egyházi közvélemény jelöltje Nicolae Popea, Șaguna leghűségesebb és legtehetségesebb

tanítványa volt. Ám a világi értelmiségiek Babeş-sel az élükön megakadályozták megválasztását. Rágalmakkal, gáncsoskodással, sajtóban közölt ferdítésekkel küzdöttek ellene. Mindezek az eljárások úrrá tették a demagógiát az egyházban.

Mikor 1874-ben Miron Romant érsekké választották, több mint negyedszázadon át nem volt új érsekválasztás. Ez idő alatt a választási visszaélések a püspöki és papi állások betöltésénél jellemzőek voltak. Különösen az aradi püspök 1875-ben történt megválasztása volt feltűnő. Mint egy ortodox egyháztörténeti műben olvashatjuk, ennél a választásnál az egyház „minden intézményét és gyakorlatát lábbal taposták. Nevezetesen semmi tekintettel nem voltak a jelölt kánoni felkészültségére, minősítésére, életmódjára, a papi rangsorolásra. Semmibe vették ezeket a kánonikus követelményeket és a személyi tulajdonságokat, amelyek pedig nemcsak egyházi előírások, hanem felvilágosodott korunk szellemének követelményei is.”¹⁰ Az új aradi püspök, akinek megválasztása érdekében ezeket a visszaéléseket elkövették, Ioan Meşianu volt, Miron Roman érsek leendő utódja. Világias gondolkodású, intrikus és erőszakos embernek bizonyult több mint negyedszázados püspöksége idején. A püspökséget zsarnok módjára kormányozta és az egyházi állásokat kénye-kedve szerint kiválasztott emberekkel töltötte be.

Az aradi választásnál tapasztalt visszaélések más püspökválasztásnál is előfordultak. Elköve-
tőik rendszerint világiak voltak, „akik hol egyik, hol másik jelölt mellett kötelezték el magukat, bemocskolva ezt vagy am azt, politikai vagy társadalmi rágalmakkal rossz híret keltve neki”.¹¹

Leggyakrabban a politikai rágalmakat használták fel jól bevált fegyverként az illetőknek nem tetsző jelöltekkel szemben. Mivel a hetvenes évek elejétől kezdve már javában folyt a román sajtó magyarelles hadjárata, ha valakit rossz hírbe akartak hozni, csak azt kezdték terjeszteni, hogy az illető a magyar kormány vagy más magyar hatóságok előtt meghunyászkodik. Ettől csak egy lépés volt a még súlyosabb rágalom: a kormány bérence. Az efféle híreket ellenfeleikről gyakran éppen olyan emberek terjesztették, akik maguk voltak gyanúsíthatók hasonló magatartással. Mint majd látni fogjuk, Miron Roman érseknek bőven kijutott ezekből a rágalmakból, melyek úgyszólván egész érsekségének idején körülvették. Megválasztása nagy többséggel történt. Versenytársainak köréből csakhamar felröppent az első rágalom: a kormánynak köszönheti megválasztását. A rágalom cáfolói közül figyelmet érdemel az az egykori kongresszusi képviselő, aki az érsek halála után nyilatkozott az ügyről az egyház hivatalos lapjában. „Mint volt kongresszusi képviselő – írta többek között –, minden erővel tagadom, hogy a kormány valamiféle befolyást gyakorolt volna a megválasztott érdekében a kongresszusi képviselőkre.”¹² Még ha akart volna, sem lett volna arra lehetősége. Miron Roman kiváló képességekkel rendelkezett, amelyekről többek között Iorga történétíró is elismeréssel nyilatkozott.

A Miron Roman ellen indított rágalomhadjáratnak egyházi és politikai okai voltak. Az érsek ugyanis elégedetlen volt a világiak egyházban és politikában tanúsított magatartásával. Nemegyszer emlegette rosszállóan azt a „korlátlan szabadságot”, amit a Szervezési Szabályzat biztosított számukra. Világosan látta, hogy a világiak nagy része nem tud helyesen élni a neki adott jogokkal, mert inkább visszaél velük. A Szervezési Szabályzat bevezetése után tíz évvel az ortodox románok érseke leginkább ebben a tényben kereste az egyház nehézségeinek fő okát. Az anyagi nehézségek mellett a hívek tájékozatlansága akadályozta az egyház fejlődését. „A mi népünk – állapította meg Miron Roman érsek az 1879-i zsinat megnyitása alkalmával –, különösen a paraszt, de itt-ott még az értelmiségi osztályokból valók is, nem tudják jól és helyesen használni azokat a jogokat, melyeket az egyházi életben az új organikus intézmények biztosítanak nekik.” Pedig az anyagi bajokon kívül elsősorban ez az oka az egyház nehézségeinek. Addig semmit sem lehet megvalósítani, míg a hívek nem tudnak élni jogukkal. Ha elmúlnak az anyagi bajok, és a hívek megtanulják, miképpen kell élniük jogaikkal, „akkor jogosan büszkék lehetünk

egyházunk alkotmányára, amely egyházi életünk minden területén a legkedvezőbb eredményeket biztosítja számunkra. Akkor majd egészen megvalósulnak a mi vágyaink, amelyek minket egy nemzeti egyházban egyesítettek, és létrehozták a mi szép szabadelvű intézményeinket, amelyekben hasonlók más egyházban sehol nem találhatók.”¹³

A magyarországi ortodox románok érsekének eme megállapítása az egyházi intézmények páratlan szabadelvűségére vonatkozólag annyira megfelelt a valóságnak, hogy ezt a hazai román egyházi és világi sajtó is mindenkor büszkén hangsúlyozta. Így például, midőn Romániában az ortodox papképzés ügyét a bukaresti román közoktatásügyi minisztérium főtanácsának ellenőrzése alá helyezték, a magyarországi ortodox románok legismertebb egyházpolitikai folyóirata csodálkozva és méltatlankodva számolt be erről. „Az állam nem rendelkezhet a teológiai oktatás felett” – állapította meg határozottan. A teológiai oktatás felügyeletére csak a zsinat illetékes. A bukaresti román közoktatási főtanácsnak a teológiai oktatásra vonatkozó határozatai egyenes merényletet képeznek az egyház ellen. „Mit csinálnánk mi, Ausztria–Magyarországbeli románok – kérdezte a cikkíró –, akiknek nincs az a szerencsénk, hogy a román és ortodox kormány alatt éljünk, – mit csinálnánk, ha a mi kormányunk engedne meg magának ilyenfajta beavatkozást az egyházi oktatásba?”¹⁴

A magyar állam valóban nem avatkozott bele soha a teológiai oktatás kérdésébe. Ennek következtében a román egyházi főiskolákban, szemináriumokban és teológiákon az egyházak hivatkozott tanárai azt és úgy tanították, ami nekik tetszett. Az állam még a magyar államnyelv tanítására sem tett semmiféle kényszerítő intézkedést. Így a román teológiákon a magyar állam egész fennállása alatt a magyar nyelv nem volt kötelező tantárgy, a román nyelv és irodalom ellenben igen.¹⁵

A „nemzeti-egyházi kongresszus” politikai szerepe

Ugyanígy nem avatkozott bele a magyar állam az ortodox egyház önkormányzati testületeinek belső működésébe sem. Pedig ezeknek az önkormányzati szervezeteknek némelyike elejétől fogva politikai jelleget öltött. Különösen politikai jellegű volt a Szervezési Szabályzat V. fejezetében szervezett „nemzeti-egyházi kongresszus”. E három évenként összeülő testület hatáskörébe tartozott a Szabályzat 154. §-a értelmében „a vallásszabadság és a görögkeleti román egyház önkormányzata fenntartásáról való gondoskodás, továbbá az összes egyházi, iskolai és alapítványi ügyek szabályozása és intézése, valamint az érsek és az érsekségi ülnökök megválasztása”. A magyar államtól jóváhagyott Szabályzat értelmében tehát minden harmadik esztendő őszén összeült egy száz főből álló görögkeleti román testület, melynek csak egyharmada állott papi emberekből. A népképviselői alapon választott tagok gyűlése a dualizmus egész korszakában tulajdonképpen egy politikai parlament szerepét játszotta, amit a román újságok még a kifejezések megválasztásával is külön kiemeltek. A kongresszus üléseiről közölt beszámolók mindig ebben a stílusban készültek. A közgyűlési tagok neve „képviselő”, felszólalásuk „interpelláció” volt, az interpellációt a parlamentben szokásos „van-e tudomása arról stb.” formában gyakorolták. A kongresszuson tárgyalt kérdések tartalma hasonlított a román képviselők magyar parlamentben elmondott beszédeihez, azzal a különbséggel, hogy a nemzeti-egyházi kongresszusban még szabadabban beszéltek, mert ott a magyar államhatóság egyetlen képviselője sem volt jelen. Mivel pedig a vallásszabadságról és az egyházi önkormányzatról nemigen volt mit mondaniuk, hiszen e téren semmi komoly sérelem nem akadt, egészen az iskolai és nemzeti kérdésekre összpontosították buzgalmukat. Ilyen értelmű „interpellációkkal” ostromolták a kongresszus vezetőségét, sőt a gyakrabban összeülő érseki konzisztórium gyűlések elnökét is. 1883-ban, a magyar uralom tizenhatodik évében dr. Pop

Miklós azért interpellálta az érseki konzisztóriumot, mert – állítása szerint – ez év júliusától kezdve a közigazgatási hatóságok csak magyar nyelvű nyomtatványokat adtak a román iskoláknak a statisztikai adatok kitöltésére. Pop éles hangon kérdezte: van-e erről tudomása az elnöknek? Hiszen ez nyílt megsértése az 1868. XLIV. törvénycikknek, s amellet lehetetlenne teszi, hogy a román iskolák felelősséget vállaljanak olyan közjogi okmányok pontosságáért, melyeket nem értenek. Ugyanezen a gyűlésen Candrea „képviselő” azt kérdezte „interpellációjában”, van-e tudomása az érseknek arról, hogy az általa ismert községekben a községi és állami iskolákban nem tanítják a román nyelvet? Ha van róla tudomása, mit tett ebben az ügyben? A „meginterpellált” elnök – szegény feje – mit tehetett: megígérte, hogy a következő ülésen feleletet ad az interpellációra, „ha majd a szükséges felvilágosításokat megkapja”.¹⁶ E sérelmek „indokolt” voltára jellemző, hogy például az 1883-ban kifogásolt magyar nyelvű iskolai nyomtatványok helyett a következő években már ismét a régi, három nyelven fogalmazott nyomtatványokat küldték a román iskolákhoz. Ám azért most is akadt ok a sérelemre: a románok ekkor immár híres napilapja, a Tribuna, a nyomtatványok román nyelvezetén háborodott fel. A magyar nép nem tekintheti magát művelt népnek, ha eltűr ilyen „barbárságot” – állapította meg.¹⁷ Szóval az egyházi testületek ülésein éppúgy, mint a sajtóban, a románok minden lehetőséget felhasználtak a magyar hatóságok bírálataira és támadására. Az ortodox egyház önkormányzata végeredményben a dualizmus egész korszakában inkább politikai, mint egyházi célokat szolgált. A többségben lévő világi „képviselők” uralkodtak a gyűléseken. Nem egy esetben leszavazták az egyházi vezetőséget, megfélemlítették a politikailag másképpen gondolkozó egyházi embereket, egyszóval rákényszerítették akarataikat az egész egyházra. Ez az akarat pedig legtöbbször kizárólagosan román nemzeti érdekű volt, s csak a legkritikább esetben került sor tisztán egyházi természetű kérdésekre. Az egyház tulajdonképpen, mindenkor legfontosabb lelki kérdései sohasem tudták eléggé lekötni a román ortodox egyházi képviselők figyelmét, mert ezek a kérdések rendszerint háttérbe szorultak a nemzeti és politikai kérdések mögött. A nagyszebeni Tribuna nyíltan megírta: „Bennünk románokban a nemzeti érzés ma megelőzi a vallásosot, és elidegenedünk attól az egyháztól, amelyik nem képez védőpajzsot nemzeti fejlődésünk számára. A mi papunk legyen mindennekefelett a román műveltség terjesztője és a nemzeti szellem békés híve, mert másképpen nem akarunk tudni róla.”¹⁸

Miron érsek többedmagával helytelenítette ezt a felfogást. Láta, hogy a szenvedélyes politizálás háttérbe szorítja az egyház sajátos szellemét és egyre inkább alárendeli a politikának. Különösen elégedetlen volt a nemzeti-egyházi kongresszus működésével. Ez ugyanis az 1879-es és 1883-as törvények elleni tiltakozáson kívül alig produkált valamit. Néhány elszett szabályzatot dolgozott ki, de vallásos és közművelődési téren semmi maradandót nem volt képes alkotni.

Miron érsek politikai felfogása

Az ortodox románok érseke nemcsak az egyházon belül folytatott politizálás túlsúlyát ellenezte. A 80-as évek elején már szembefordult a román nemzetiségi politika azon irányával is, mely Erdély autonómiájának követelésével és a dualizmus elleni küzdelmével bizalmatlanságot idézett elő a magyarok és románok között. Şagunához hasonlóan az aktivitás híve volt, azaz helytelenítette az 1869-ben kimondott passzivitás politikáját, a képviselőválasztásokon való részvétel megtagadását. Egyezett véleménye Străvoiu Miklós román ügyvéd felfogásával, aki szerint a passzivitás a magyar kormány létjogát tagadja és az állam alkotmányát, a dualizmus egész rendszerét elutasítja. Az volt a véleménye, hogy a románoknak harcolniuk kell összes jogaikért, de azokat a jogokat az alkotmány alapján állva kell biztosítani. Mikor

1881-ben az erdélyi román választók nagyszebeni konferenciáján a meghívottak újból a passzivitás és Erdély autonómiája mellett foglaltak állást, az érsek körlevelet intézett híveihez. Kifejtette, hogy nem ért egyet a szebeni határozattal, mert a passzivitás és Erdély önkormányzatának követelése az állam közjogi helyzetének tagadását jelenti. Márpedig a román politikai tevékenység nem irányulhat az állam alkotmánya ellen, amelyre sok román, köztük az egyházi vezetők is esküt tettek.

A román értelmiség néhány tagja és a politikai mozgalmat irányító románok egy része, a Babeş- és Mocsonyi-csoport Miron érsekhez csatlakozott. A többiek az 1881-es határozat mellett maradtak. Csakhamar éles harc bontakozott ki a két irányzat hívei között a közvélemény megnyeréséért. Miron érsek és követői 1884. március 14-én Budapesten mintegy ötven főből álló csoport élén értekezletet tartottak és kimondották a „mérsékelt román párt” megalapítását. Az új párt a dualizmust és Erdélynek Magyarországgal történt egyesülését fenntartás nélkül elismerte, de a szebeni határozat más pontjait elfogadta. Hetenként megjelenő lapjában, a Viitorulban a békés román–magyar együttműködés érdekében buzgólkodott. A lap jelszava: aktivitás és törvényisztelet, testvériség és egyenlőség – a program lényegét fejezte ki. A passzivitást ugyanúgy hibának tartotta, mint az alkotmányellenes túlzó követeléseket. Ez utóbbiak ugyanis veszélyeztetik a haza érdekeit. Márpedig a jó románság és jó hazafiság érdekeit össze kell egyeztetni. A közös alap az alkotmány elismerése. Ezen a biztos talajon állva kell harcolni minden visszaélés és törvénytelenesség ellen. De a harcban kerülni kell a gyűlöletet, az indokolatlan érzékenységet és a sovinizmust. Sohasem szabad egyesek tetteit az egész nemzetnek tulajdonítani, egyes magyarok tetteiért az egész magyar népet hibáztatni.¹⁹

Ezen az alapon valóban létrejöhetett volna egy komoly román–magyar közeledés, ha az érsek és csoportja maga mögé tudja tömöríteni a románok többségét. Az erre irányuló törekvés azonban biztató távlatai ellenére sem ért el sikert. Főleg azért nem, mert a román királyságból irányított, és az ottani liberális párt által pénzzel is támogatott Tribuna szebeni napilap kíméletlen módszereivel és gyűlöletre uszító hangjával két év alatt lejáratta a mérsékelt párt és Miron érsek tekintélyét.²⁰ A józan észre és mérsékletre hivatkozó Viitorul hatása messze elmaradt a szenvedélyeket keltő Tribuna tömegmozgató ereje mögött, hiszen a józan ész sokszor hatástalan a szenvedéllyel szemben. A Tribuna sorozatos cikkekben támadta, gyanúsítások és rágalmozgások özönével árasztotta el a mérsékelt román párt híveit. A támadások fő céltáblája Miron érsek volt. Bírálták politikai felfogását, egyházkormányzati módszereit; ellenzéket szerveztek vele szemben az egyházon belül. Később nyíltan ellene uszították saját papjait is. Mit kell tenni a románoknak, ha egyházi vezetők befolyásukkal a mérsékelt román párt híveit akarják támogatni? – kérdezte a lap egyik munkatársa. „Gyermeki engedelmisséggel kell meghallgatnunk egyházi vezetőink tanácsát, de mindig az ellenkezőjét cselekedjük annak, amit ők mondanak” – adta meg a választ. „Ez a magatartás különösen ajánlható a papoknak, akik engedelmisséggel tartoznak feljebbvalóiknak.”²¹ De nemcsak a papoknak, hanem minden jó románnak szembe kell fordulnia a mérsékelt párt vezetőivel és híveivel. Ők olyan becstelének, hogy egymás előtt sincs becsületük. Akik rosszat mondanak róluk, azok megérdemlik a románok tiszteletét. Ha valaki nem fogadja el a szebeni programot, szembe kerül a nemzet igazi vezetőivel, s ezért büntetni kell őket. Ők a szebeni pontok elutasításával a magyarok mellé állottak. Ez pedig a legnagyobb bűn, mert nem más, mint népárulás. Velük szemben jogos a gyűlölet. „Jogunk van gyűlölni őket – írta a lap –, lenézni és rendszeresen üldözni közülünk mindazokat, akik akár nyíltan, akár titokban egyesülnek a magyarokkal. Ez a gyűlölet, lenézés és rendszeres üldözés pedig olyan biztos, mint a világosság a nap felkelésekor.”²²

A Tribuna rendszeres támadásainak hatása napról-napra fokozódott. Miron érsek és hívei egyre érezhetőbben elszigetelődtek. A mérsékelt párt hetilapja, a Viitorul 1885-ben megszűnt. „A mérséklet betegségében pusztult el” – írta e fejleményről a győzedelmeskedő Tribuna, mely vitathatatlanul a legolvasottabb lapja lett a magyarországi románoknak. A többi román sajtótermék nem tudta felvenni vele a versenyt. Hatása az egyház belső életében is érvényesült, noha az érsek mindent megtett annak ellensúlyozására. Az ortodox papoknak megtiltotta az előfizetést. A nemzeti-egyházi kongresszus tagjait komolyan figyelmeztette a Tribuna irányzatának veszélyeire. „Ne tévesszék szem elől ezt a végzetes irányt – hangoztatta többek között –, amely az utóbbi időben nagy hevességgel indult meg és ma is tart avégett, hogy az egyházban a hierarchikus tekintélyt ledöntse, a fegyelmet és a szellemi kapcsolatokat meggyengítse. Pedig ezeknek köszönhetjük, hogy a mi ortodox egyházunk – most nemzetiségünknek is egyetlen oltalma – megmenthette létét olyan körülmények között is, amelyek a mostaniaknál sokkal súlyosabbak voltak.”²³

Természetesen az ortodox egyház hivatalos lapja, a Telegraful Român, és egyes papi körök támogatták az érseket az ellene indított rágalmozó hadjáratl szemben. A Tribuna terrorját sokan saját bőrükön tapasztalták. Mások az éles magyarellenes cikkeket, a császárnak átadandó magyarellenes memorandum tervét helytelenítették. A memorandum-akciót Miron érsek nem támogatta. A magas állami állásokban lévő románokhoz és a Babeş-Mocsonyi vezetőséghez hasonlóan, a magyar kormány megkerülésével Bécsben kézbesítendő memorandumot károsnak, az egész lépést elhibázott dolognak tartotta. Mégis, mikor a memorandum aláíróit 1894-ben az esküdtszék elítélte, Szabó János szamosújvári görög katolikus püspökkel együtt kegyelmi kérvényt terjesztett be az uralkodóhoz, kérve az elítéltek megkegyelmezését. A király 1895-ben az elítélteknek csakugyan megkegyelmezett. Így a memorandum aláírói az államfogházban töltött másfél esztendővel bűnhődtek azért, hogy az ország alkotmányát megtagadva, a dualizmust elvető közjog alapján fordultak az uralkodóhoz sérelmeik ügyében.

A memorandum tehát kudarcot vallott. Az uralkodó az alkotmány alapján nem fogadhatta és nem is fogadta a román küldöttséget, mely hozzá mint az egységes Ausztria császárlához és nem a megkoronázott alkotmányos magyar királyhoz fordult. Ez a fejlemény Miron érseket és híveit igazolta, akik elejétől fogva helytelennek tartották a memorandum-tervet, mint ahogy mindig taktikai hibának tekintették az Erdély autonómiájára vonatkozó követelést. Az érsekség hivatalos lapjában közölt felfogás szerint a román politikai programnak az erdélyi autonómiára és a dualizmusra vonatkozó pontjai „platonikus kívánságok, édes és megvalósíthatatlan álmok, amelyekről minden egészséges ítélőképességű embernek el kell ismernie, hogy azok normális körülmények között nem teljesíthetők.” Politikai bölcsességből ezeket a pontokat fel kellene függeszteni a többi követelés teljesítése érdekében. Később, alkalmas időben vissza lehetne térni hozzájuk. Annál is inkább, mivel maguk a románok az autonómiát nem biztosíthatják. Annak kérdését csak a körülmények ereje oldhatja meg. „Nem tudjuk – folytatta a cikkíró sokat sejtető módon –, mikor fog bekövetkezni a körülmények erejének ez az időszaka, de mikor bekövetkezik, akkor a románok nem fognak megelégedni Erdély önkormányzatával, hanem más követelményekkel lépnek majd fel.”²⁴

Mint a cikkből világosan kitűnik, a Miron érsek vezetése alatt álló hivatalos egyházi lap csak az autonómia-követelésnek az adott időpontban való hangoztatását ellenezte. Magát az autonómiát helyeselte, sőt alkalomadtán ennél még messzebb menő követelést is megvalósíthatónak tartott. A távolabbi, meg nem nevezett követelés nyilvánvalóan utalás volt a román irredentizmus végső céljára: Magyarország felosztására és az összes románok egyesülésére.

Egy ilyen kényes és lényeges állásfoglalást kifejező vezércikk, mely aláírás nélkül, tehát a szerkesztőség véleményeként jelent meg, csak az érsek tudtával láthatott napvilágot. Miron

érsek egyetértett tehát a cikk fejtegetéseivel. Következésképpen ő is a szebeni szélsőséges román követelések és rejtett irredenta törekvések híve volt, csak éppen a küzdelem taktikáját és irreális időzítését kifogásolta. A Tribunalnak és a román közvélemény szélsőséges irányzatának tehát nem volt igaza, mikor az érseket árulónak minősítette.

Az érsek politikai felfogását még világosabban kifejezésre juttatta az úgynevezett millenniumi körlevélben, melyet a román ortodox egyház feje az egyház hivatalos lapjában 1896-ban jelentetett meg.²⁵ Mint ismeretes, a magyar honfoglalás ezredik évfordulója alkalmából a magyar kormány Budapesten nagy ünnepségeket és országos kiállítást rendezett. Erre a millenniumi ünnepre a nemzetiségek egyházait is meghívták. A románok által vezetett úgynevezett nemzetiségek bizottsága a millennium ellen kiáltványban tiltakozott. Miron érsek körlevelében ilyen nyílt tiltakozásról nem esett szó, de a magyarelleses román közvélemény felé kétségkívül jelentős engedményeket tett. Körlevelének tartalma is azt bizonyítja, hogy az egyház hivatalos lapjában Erdély autonómiájáról megjelent és már ismertett cikk fejtegetései az ő véleményét fejezték ki.

A körlevélben az érsek mindenek előtt szembeállítja a „mindig harcias és vitéz” magyar „fajt” azokkal a „szolid és békeszerető” népekkel, amelyektől az Ázsia bizonyos részeiből kivándorolt faj elhódította az országot, ahol ezek a népek laktak. Az ezer éve történt hódítás megünneplését az állam összekapcsolja a magyarországi politikai nemzettel azonosított magyar faj dicsőítésével. Az ünnepségre az állami hatóságok nemcsak meghívják az ortodox egyház vezetőit és híveit, hanem „valamiképpen kényszerítve is vagyunk a millenniumi ünnepségen való részvételre”.

Ámde az egyház híveinek, főleg a „műveltebb osztálynak” teljesen lehetetlen ezen az ünnepségen olyan szívből jövő melegséggel részt venni, mint amilyennel lehetne akkor, ha a régebbi és újabb időkből nem lennének szem előtt azok a bizonyosságok, „melyek a mi haladásunk és létünk érdekeinek majdnem totális semmibebevéséről tanúskodnak”.²⁶

Ha a magyar fajnak joga van arra, hogy emlékünnepet üljön, az ország többi népeinek is joguk van „a millenniumi ünnepségen elgondolkodva, mindenek előtt saját sorsukkal minél komolyabban foglalkozni”. Egyetlen nem magyar nép sem akar „beolvadni az uralkodó magyar fajba, sem pedig eltűnni az egységes politikai nemzet általános elnevezése mögött”. Éppen ellenkezőleg! Minden nép meg akarja tartani „nyelvben, vallásban, szokásaiban megnyilvánuló jellegét.” Csak ezzel a fenntartással marad hű fia a hazának, hűségese állampolgára a magyar államnak.

Bármilyen nehéz helyzetben vannak is a románok, „az óvatosság, a politikai érettség, sőt a jó illendőség is” azt követeli, hogy a társadalmi és nyilvános élet keserűségét a millenniumi ünnepségek idejére szüntessék meg. A nép ne hallgasson azokra, akik a nép vezetőivé tukmálták fel magukat, s minden törekvésük arra irányul, hogy ezt „az inkább szelíd, mint éles eszű népet állandó izgatottságban tartsák, gyűlöletet, bizalmatlanságot és meghasonlást ültetve szívükbe”. Az egységes fellépés érdekében az érsek elrendeli, hogy a papok minden gyülekezésben rendezzenek „saját ünnepet”. Ezen az ünnepen adjanak hálát Istennek, amiért „az elmúlt ezer esztendő minden szenvedése mellett is méltóknak talált minket a mi legértékesebb kincsünk: egyházunk és nemzetiségünk megőrzésére”. Kérjék Istent arra, hogy ezt a jövőben is megtarthassák. A papok imádkozzanak az uralkodóért, hadseregéért, a népek és egyházak közti viszálykodások megszüntetéséért. A saját ünnepet április 28-án – május 10-én kell a rendes istentiszteletet megelőzően, reggel 9 órától kezdve megtartani ünnepi öltözetben. Ezt az ünnepet történelmi és egyházi értelemben „jogosan nevezhetjük millenniumi liturgiának” – állapítja meg az érsek. Majd előírja a szertartás részeit, melyeknek befejezéséül az uralkodóért

komponált néphimnuszot kell elénekelni (ez nyilván a Gott erhalte volt). A körlevelet a papok olvassák fel egy héttel az ünnep előtt a templomban, és magyarázzák meg a híveknek az ünnep jelentőségét.

A körlevélben az érsek még hangsúlyozta, hogy az öntudatos néptől és egyháztól ennél többet a jelenlegi helyzetben nem kívánhatnak. Ha egyesek saját elhatározásukból a milleniumi ünnepségen másutt is részt akarnak venni, ezt állampolgári szabadságuk határain belül megtehetik, mint magánemberek. De mint az egyház képviselői – nem. Ha az állami hatóságok valahol azt kérdik, hogy az ortodox egyház valamelyik testülete ünnepi ornátusban mint az egyház hivatalos képviselője vegyen részt valamilyen államilag rendezett politikai ünnepségen, ezt az egyházi szervek csak előre kérelmezett és megadott speciális utasítás alapján tehetik meg, amelyhez kötelesek alkalmazkodni.

A körlevél elolvasása és elemzése nyilvánvalóvá teszi, hogy Miron érsek csak látszólag fogadta el az állami meghívást az ünnepségeken való részvételre. Ahelyett saját értelmezésű, történeti-egyházi milleniumi ünnepet szervezett, melyen a hívek a román ortodox egyház és a román nemzetiség megmaradásáért és megtartásáért fohászkodtak. A diplomatikus, néhol szándékosan homályos vagy kétértelmű fogalmazás lehetővé tette a legfőbb román sérelmek felsorolását, a román „öshaza” elfoglalásától a magyarosításig, az „erőszak” alkalmazásától a román életérdekek és haladás akadályozásáig, meg nem említve, de sejtetve, hogy mindezekért a magyarok felelősek. Lényegében a körlevél elutasította az ortodox egyház hivatalos részvételét a milleniumi ünnepségeken, mert a részvételt olyan feltételekhez kötötte, melyek teljesítése már az idő rövidege miatt sem volt lehetséges. Mind a magyarok, mind a románok így is értelmezték az érsek körlevelét. Több magyar lap támadó cikket közölt Mironról, rámutatva a körlevél burkoltan államellenes tartalmára. A Tribuna ugyancsak kifogásolta azokat a részeket, melyek az önkiválasztott népvezérekről szóltak, akik a népet gyűlöletre tanítják. A Tribuna ezt magára vonatkoztatva azzal vádolta az érseket, hogy a magyar kormány segítségével került az egyház élére, s nem törődik az egyház és az iskolák sorsával. Iorga és más román nacionalisták árnyaltabban nézték a kérdést. Iorga szerint Miron érsek „méltósággal tudott képviselni egy népet természetes ellenfeleivel szemben”.

Az ortodox egyház vezetői Miron halála után sem módosítottak politikai felfogásukon. Ennek következtében továbbra is támogatták a román nemzetiség politikai követeléseit, távlati céljait éppen úgy, mint a napi politika harcait. A magyar kormány elleni nyílt vagy burkolt támadásuk sem hiányozott, noha éppen a 20. század első évtizedében valósult meg mindkét román egyház részére a papok állami fizetéskiegészítési rendszere. Ezzel pedig a román papság anyagi helyzete országosan megjavult. Mindez nem csökkentette az egyházi vezetőség állam- és magyarellenes hangulatát, mert a fő követelést, Erdély autonómiáját a magyarok elutasították. 1898-ban, az állami fizetéskiegészítés évében, az egyház hivatalos lapjában közölt cikk ilyen kitétel tartalmazott: „Kigúnyolnak, megvernek és testileg megölnék minket a mostani hatalmasok, sőt mint nemzetet politikailag sírba is tesznek, mert – fizikai életünk elvesztésének terhe alatt – tilos számunkra kifelé nemzetként mutatkozni.”²⁷

Időnként kivételesen előfordult, hogy egyik-másik román egyházfő valamiféle előzékeny lépést tett a magyar közvélemény felé. Ilyen eset volt Pap János aradi ortodox román püspöké, aki részt vett Kossuth Lajos aradi szobrának leleplezési ünnepségén. Ezért a román sajtó megtámadta, árulónak minősítette és nemzeti bojkottot hirdetett ellene. Vlad Aurel és egy másik román képviselő visszautasítottak egy meghívást az ortodox érsekhez, mert nem akartak az aradi püspökkel egy asztalnál ülni. 1909-ben a Nagyszébenben tartott nemzeti-egyházi kongresszus – az egyház legfőbb vezető testülete – hivatalosan is megtárgyalta az aradi püspök

részvételét a Kossuth-ünnepségen. „A kongresszus képviselői – hangzott a döntés – elítélik, hogy Arad püspöke részt vett Kossuth szobrának leleplezésén, s felhívják, hogy a jövőben tartózkodjék minden olyan ténykedéstől, mely ellentétbe hozza a román faj és egyház érdekeit illetőleg a közérzülettel.”²⁸

Ha az egyház egyik püspökét ilyen megrovás érte, amiért részt vett egy szoborleplezési ünnepségen, el lehet képzelni, milyen terror alatt voltak az egyszerű papok, mikor a napi politika kérdéseiről volt szó. Az ortodox egyházban uralkodó világi réteg a nacionalista sajtóval egyetértően csak egyetlen helyes magatartást ismert: minden eszközzel szolgálni és támogatni a román napi politika céljait. Az 1905-ben kimondott aktivista irányzattal fellépő képviselőjelöltek minden román paptól feltétlen támogatást követeltek. 1905-ben a papok sok helyen a templomban megjelent híveket megeskették, hogy csak a román nemzeti pártra fognak szavazni. Szászvárosban az ortodox templomban tartottak választói gyűlést. Penes falu román papja, Vaida román jelölt érdekében buzgólkodva, híveinek ezt mondta: aki nem Vaidára szavaz, az tüzet és golyót érdemel.²⁹

Természetesen akadt olyan pap is, aki dacolva a fenyegetésekkel, kormánypárti román jelöltre szavazott. 1909-ben a kormány Siegescu román tanárt jelölte képviselőnek Oravicán. Néhány román pap megígérte támogatását. A román sajtó a gyűlölet valóságos áradatát zúdította rájuk. „Az ilyen papok – írta a szászvárosi román lap – nem követhetnek el nagyobb bűnt az igazi Istennel szemben, mint amit népükkel szemben elkövetnek, mikor meghajolnak a pesti sátánoknak és antikrisztusoknak. Név szerint kiírunk minden papot, aki a választáson a bűnös népbontó Siegescua mer szavazni. Nevét fekete keretbe tesszük, mint aki népünk előtt halott.”³⁰ A lap szerkesztősége szavának állott, és éveken keresztül közölte a Fekete rovás című rovatban azok nevét, akik nem a román nemzeti párt jelöltjeire szavaztak.

A kimondottan egyházi vagy papok által szerkesztett politikai újságokat lapozgatva³¹ önkéntelenül felmerül a kérdés: volt-e egyáltalán kereszténynek nevezhető, gyűlölettől mentes román papi tevékenység? Kétségkívül volt, csak éppen keveset beszéltek róla. A hívek áldozatkészségéből, a községi elöljáróságok segítségéből épült vagy megújított templomok százai hirdették a jó pásztori munkát. Időnként ezek az eredmények is teret kaptak az egyházi lapok hasábjain. Mint például Rákosd (Răcăștie) község ortodox papjának kitaró templom-építő munkája, melynek eredményeként 1898. október 25-én tizenkét pap jelenlétében felszentelték az új templomot. A pap éveken keresztül gyűjtötte össze az építéshez szükséges anyagiakat. Nyilván jó viszonyban volt a falu református magyar lakosaival, mert ezek képviselőjében megjelent a felszentelésen Kállai református lelkész is. A templom díszítéséről a hívek és más vallásúak is gondoskodtak. Az utóbbiak között volt a magyar Nagy Istváné; és testvére Cserni Domokos, akik ajándékaikkal hozzájárultak a templomszentelés sikeréhez.³² Az aradi ortodox püspökség területén húsz év leforgása alatt 104 új templomot építettek, 205 régit restauráltak. Az egyház vagyona is tetemesen megnövekedett. 1875-ben a püspökséghez tartozó egyházközségeknek 580 786 forint tőkájük volt, 1895-ben már 2 millió.³³ Az új templomok építéséhez a községektől vagy az államtól kapott segítségen kívül nyilvánvalóan a jó pásztori munkával meggyőzött hívek áldozatkészsége is hozzásegített.

A vallási és erkölcsi élet hanyatlása

A román ortodox egyháznak a dualizmus korában épült sok száz új temploma és az egyház anyagi erőinek állandó növekedése a külső fejlődés kétségtelen bizonyítéka volt, ám ezzel a külső fejlődéssel a vallásos és erkölcsi fejlődés nem tudott párhuzamosan haladni. Ez utóbbi területen éppen ellenkező folyamat játszódott le. Nem véletlenül. Ha egy kereszténynek

nevezett egyház nem a szeretet és megértés, hanem a gyűlölet terjesztője, ha vezetői és irányítói a gyűlöletet hirdető világi sajtó befolyását erősítik, a következmény csak a vallásos és erkölcsi érzék elsatnyulása, majd nyilvánvaló visszaesése lehet. Így történt ez a magyarországi ortodox román egyházban is. Az a korlátlan szabadság, amit a világiak az egyház kormányzásában kaptak, a nacionalizmus és sovinizmus mindenek feletti uralkodása szükségképpen megtermették gyümölcseiket. A vallás iránti érdeklődés nemcsak a hívekben, hanem a papokban is hanyatlani kezdett. Templomi szolgálataikat hanyagul végezték, a hívek lelki gondozásával egyre kevesebbet törődtek. Minden erejüket a nacionalizmus ébresztésére és szolgálatára használták fel.

Miután ez a legfőbb egyházi vezetőség jóváhagyásával történt, felülről nem lehetett a helyzetet javítani. Miron Roman érsek időnként figyelmeztető szavakat intézett a papokhoz, de minden jelentősebb eredmény nélkül. Püspökei sem nagyon segítettek neki ebben az igyekeztében. Mețianu aradi püspök nem is akart komolyabb lépést tenni a vallási és erkölcsi élet fellendítésére, mert kormányzása alatt a püspöki konzisztórium számtalan visszaélést követett el, s innen áradt szét a rossz példa hatása az egyházközségek papjaira.

Az egyház igazi hivatásáért felelősséget érző román ortodox keresztények több ízben megpróbálták fellépni a bajok ellen. E cél érdekében a már idézett aradi folyóirat, a Biserica și Școala az egész kiegyezési korszakban komoly tevékenységet fejtett ki. A folyóirat szerkesztői korán észrevették a bajok forrását. Ez az egyházi orgánus már az 1870-es évek végén aggodalommal állapította meg, hogy a román görögkeleti papok viselkedése súlyos kifogásokra ad okot. „Mélyes bosszankodással valljuk be, hogy a papok – tisztelet a kivételnek – az alkotmányos korszak bevezetése óta igen sok szabadságot engedtek meg maguknak.” Ez a szabadság egyre jobban elfajult. Az egyházmegye állandóan áttérési mozgalmaktól vagy a papok és hívek veszekedéseitől hangos. Az egyházfegyelmet elhanyagolják. Hét éve a zsinatok egyetlen egyházfegyelmi törvényt sem hoztak.³⁴ A templomok üresek. Az egyházi énekkarok felbomlóban vannak. A papok a liturgikus kérdésekről nem prédikálnak.³⁵ A következő évből ismételen hasonló megállapításokat olvashatunk. Egyik tanulmány írója rámutat arra, hogy a prédikáció az istentisztelet legfontosabb része. „És szerencsétlenségünkre a mi román ortodox egyházunkban a prédikációt kevésbé veszik számba, ha éppen nincs teljesen elhanyagolva.” Más egyházakban a szószékek hangosak, visszhangzanak a prédikátorok beszédeitől, az evangélium hirdetésétől. Ezzel szemben a román szószékek némák, mélységesen hallgatnak. A román egyházi szónoklat hanyatlásban van. Ahol még egyházi beszédet tartanak, ott a beszédek többet ártanak, mint amennyit használnak. Más helyeken azonban az egyházi beszédek egészen hiányoznak.³⁶

1883-ban a helyzetről még lehangolóbb cikk jelent meg. A szerző e cikkében párhuzamot vont az egyház külső és belső helyzete között. Az ortodox román érsekség külsőleg megerősödött, miután megszavazták az 1868:IX. törvénycikket, amely az önkormányzatot biztosította. E törvény alapján „készült ez a mi annyira szabadelvű alkotmányunk, amelyikhez hasonló után a református felekezetek is vágyakoznak”. Az alkotmány lehetővé teszi a gyűlésezést, a tanácskozást, a vallásosság, közművelődés stb. érdekében. Az egyház emez önkormányzatát meg kell védeni. De az érsekség egyházi célja mégsem az. Az egyház hivatása: hirdetni és terjeszteni a hitet, a vallásosságot, az erkölcsöket. És ezzel szemben mit csinálnak a papok? Nagyon keveset: a templomokban egyházi beszédeket egyáltalán nem tartanak. Az egyházi ösztöndíjasok mindent megtanulnak ugyan, de azt, amire az egyháznak igazi szüksége lenne, tudniillik a szónoklást, azt nem tanulták meg. Sok pap egyenesen ellensége a vallásnak és az egyházi ceremóniáknak. „Arról pedig mit sem lehet tudni, hogy vajon a zsinatok tettek-e valamit az erkölcsök megjavítása érdekében?”³⁷ A papok valóban keveset törődtek az egyház

és erkölcs kérdéseivel, mert a politizálással voltak elfoglalva. A román választók megbízottainak 1884. évi Szebenben tartott konferenciáján a jelenlevő 156 kiküldött közül több mint ötven román pap volt.³⁸

Ha a kimondott egyházi munkában, prédikálásban és jó erkölcsökben a román papság nem is járt az élen, a románság nemzeti harcában kétségtelenül nagy szerepet játszott. Így a memorandum korszakában már nagyobb volt a nép érdeklődése az egyház iránt, mert annak vezetői – a papok – nemzeti és faji jelszavakkal kezdték magukhoz vonzani a tömegeket. A prédikációk most már gyakoribbak lettek, csak éppen nem keresztény, hanem nacionalista kérdésekről szóltak. Ez a körülmény egy látszólagos fejlődés tanúbizonysága volt. De ez a látszat nem tévesztette meg a hozzáértőket. 1895-ben maga az érsek állapította meg, hogy „a Szervezési Szabályzat által létrehozott egyházi intézmények nem hozták meg azokat az eredményeket, melyeket az alapítók reméltek, hogy a mi ortodox nemzeti egyházunk megszilárduljon és megerősödjék”.³⁹ Pár év múlva pedig az egyik román lap hasonló értékelést adott az egyház legfőbb kormányzó szervéről, hangsúlyozva, hogy a nemzeti-egyházi kongresszus „vallásos és közművelődési téren semmi fontosabb és értékesebb dolgot nem tudott létrehozni”.⁴⁰

Úgy tűnik, hogy a memorandum-pert követő években az érsekség hivatalos lapja maga is sokallotta a nacionalizmussal üzőtt játékot és a mögötte meghúzódó egyéni érdekek érvényesülését. Erre lehet következtetni abból a vezércikkből, amely a Romániába átment száműzötteket bírálta. A román közéletben ekkor már megszokott jelenség volt, hogy egyes újságírók vagy politikusok valamelyik uszító cikk közlése után a büntetés elől szépen áttelepültek Romániába, és ott mint „száműzöttek” (a kifejezés idézőjelét a román lap alkalmazta) jó állásokban helyezkedtek el. A hivatalos érseki orgánus élesen kikelt ezek ellen az önmaguk által „száműzött mártírok” ellen, akik itthon nem szenvedtek mást, mint „a cselekedeteik felelőssége miatti félelmet”. Egyszerűen elfutottak, cserben hagyták a zászlót és bajtársaikat, „menedéket, jobban mondva olyan helyet keresve, ahol a száműzetés és hamis mártíromság fényében saját egyéni üzleteiket intézhetik, a román nemzeti ügy fátylával takarva azokat a kevésbé tájékozott emberek előtt”.⁴¹

Talán ez a józan felismerés elindíthatott volna egy vallásos és erkölcsi megújulási mozgalmat, ha azt a Miron érsek halála után megválasztott Mețianu, Miron utóda, támogatja. Az új érsek azonban alkalmatlan volt ilyen feladatra. Már aradi püspöksége alatt megmutatkoztak egyházfőhöz nem méltó tulajdonságai és módszerei. Elnézte, sőt cselekvően részt vett azokban a korrupciós visszaélésekben, melyek a püspökség központi tisztviselőinek körében elharapóztak. Mint láttuk, már megválasztása is a Szervezési Szabályzat előírásai ellenére történt. Egykorú feljegyzések szerint az aradiak azért támogatták érseki megválasztását, mert már torkig voltak vele és meg akartak szabadulni tőle. Mások, akik szintén jól ismerték, abban reménykedtek, hogy érsekké történt választását a kormány nem fogja megerősíteni. Mikor azonban az a megerősítés mégis bekövetkezett, számolni kellett az új érsek uralmával. Sokan borúlátóak voltak a jövőt illetően. Az aradi püspökség hívei azonban boldogok voltak. „Képzeljük – írta egy román újság –, milyen megkönnyebbüléssel olvassák ezt a hírt [Mețianu megerősítését] a papok, tanítók és mindazok, akiknek e negyedszázad alatt dolguk volt az aradi konzisztóriummal. És főleg milyen szomjúsággal várják, hogy vele menjen az a bagázs is, amellyel az aradi püspök akarata megajándékozta püspökségünket.”⁴² Persze a cikkíró az érsekség új vezetőjétől nem sok jót várt. „Nem lehet örvendetes az érseki süveget olyan fejeken látni – írta bátran –, amelyektől távol van a megfelelő tudás. Sőt egyenesen sértő ránk nézve és megaláz minket az idegenek szemében”.

A borúlátók aggodalmai a következő években igazoltaknak bizonyultak. Mețianu alatt a magyarországi román ortodox egyház nagyszebeni központja mindenféle anyagi és kormány-

zati visszaélés kiindulópontja lett. Az egykori aradi püspökből lett érsek mit sem változtatott régi módszerein. Az egyház csakhamar visszhangzott a legkülönbözőbb panaszoktól. A Szervezési Szabályzat előírásai semmivé váltak a magát teljhatalmúnak tartó érsek akaratával szemben. Az esperesi és papi választások óriási többségét a szebeni központból irányították. A hívek szabad választói joga formasággá torzult. „A papválasztások mindössze 1%-ánál nem volt tiltakozás.”⁴³

1902-ben Maneguțiu marosvásárhelyi ortodox esperes könyvet írt az egyházban uralkodó korrupcióról. „Az egyház rothad az erkölcstelenségtől” – állapította meg többek között. A legtöbb visszaélés a szebeni központból ered. A konzisztórium tagjai, és a segítségükkel esperesi állásokba juttatott egyének lábbal tapossák a Szervezési Szabályzat előírásait. A papokat megfélemlítik az úgynevezett „vagabundus” félművelt papok, akik a nép részét megnyerve, kisebb fizetésért vállalják a papi állást, melyből azután elúzik a törvényes papokat. Az egyházi vezetőség pedig jóváhagyja az ilyen mesterkedéseket. A kormány nem szól bele a dologba, mert az egyházi törvények betartása és ellenőrzése az érsekség szuverén hatáskörébe tartozik. Így ezek a félművelt, „örökösen nyugtalan, se nem paraszti, se nem értelmiségi egyének, akik a hiszékeny és jó nép között demagógiából élnek, állandó izgatottságban tartják azt, sűrű újításaik érdekében intrikálnak, majd a zavarosban halásznak”.⁴⁴

Maneguțiu vádjainak cáfolata helyett az egyházi vezetőség a könyv szerzőjét, az előírt fegyelmi eljárás teljes mellőzésével, állásától tüstént megfosztotta.⁴⁵ Ezzel azonban a korrupciós jelenségek nem szűntek meg. 1903-ben a Budapesti Hírlap is írt róluk. Megállapításait a Drapelul című román lap kommentár és cáfolat nélkül idézte. A szászvárosi román lap már hozzáfűzött néhány sort a hírhez. „Mi pedig – írta sokat sejtetően –, akik egyházunk kebeléből bizalmas dolgokat tudunk, akik naponta halljuk, mikor a mélységesen gyötrődő papok a mi belső igazságszolgáltatásunk szentségéről beszélnek – mi még keményebben csatlakozunk a Drapelul sokatmondó hallgatásához.”⁴⁶

Valóban az egyház „belső igazságszolgáltatása” szégyenteljes eseteket produkált. Maneguțiu-t rögtön megfosztották állásától és kenyerétől. De Dan fogarasi ortodox esperest hosszú időn keresztül állásában hagyták, ahol számtalan sikkasztást és más bűnöt követett el a hívek nagy megbotránkozására. Az ellene beadott panaszok süket fülekre találtak az illetékes egyházi hatóságoknál. Éveken keresztül semmi fegyelmi lépés nem történt. Csak akkor nyugdíjazták, mikor a brassói állami törvényszék 1905. július 30-án, 54 esetben elkövetett sikkasztás és váltóhamisítás miatt öt évi börtönre ítélte.⁴⁷

A Mețianu-féle egyházkormányzással elégedetlen hívek nem egyszer tettek panaszt az érsek és az érseki konzisztórium módszerei ellen. Mint láttuk, az újságok is itt-ott hangot adtak elítélő véleményüknek. Nyíltan nem támadták, mert a legfőbb kérdésben, a nacionalizmus céljainak szolgálatában meg voltak elégedve az érsekkel. Mețianu azonban bosszankodott az ellene beadott vádak és a papok elégedetlenségének láttán. Véget akart vetni ennek az „ellenzék”-nek. Ezért új egyházfegyelmi cikkeket szavaztatott meg, amelyeknek többsége a belső kritika elfojtását célozta. Az 1906. október 20-án megszavazott új egyházfegyelmi szabályrendeletben az első szigorúan megtorlandó vétség „az egyházzal szembeni hűtlenség”. A többi vétség között szerepelnek „az egyházfők, az egyházi testületek, intézmények és közegek ellen elkövetett besúgások és rágalomok” (3. § m. pont), valamint „az egyház integritása és alkotmánya elleni összeesküvés és közreműködés”. E szabályzat előírásai alapján a felsorolt vétségek elkövetőit szigorúbban büntették, mint azokat, akik hivatali teendőiket elhanyagolták és kötelességeiket nem teljesítették. Így az érsek nagyobb biztonságban érezte rendszerét, tudván, hogy az egyház önkormányzatába a magyar állam nem avatkozik bele.

Mindezek a fejlemények logikusan következtek a román nacionalizmus szolgálatából. A vallási és erkölcsi helyzet pedig tovább romlott, mert a szebeni érsekség vezetőit teljesen elfoglalták a politikai harcok, az Apponyi-féle törvények és az új választójogi reformtervezet elleni tiltakozások. Nem értek rá olyan esetek tanulmányozására, mint például Mănase piski román ortodox pap viselkedése, amelyet gyakori szászvárosi látogatásai alkalmával tanúsított. A szászvárosi Libertatea nevű lap végül is megírta a helybeli románokat annyira megbotránkoztató esetet, hátha ennek hatására az egyházfegyelem gépezete működésbe lép.

Az említett pap a katonazenekar játéka alatt a piacon papi kalapját kezében tartva a nagyszámú közönség előtt részegen üvöltözött és vad táncot lejtett. A közönség hahotázott, a románok szégyelltek magukat. A botrány okozóját végül is rendőr távolította el. A felháborodott hívek a papot feljelentették a szebeni szentszéknél, de ott egyelőre csak tudomásul vették az esetet.⁴⁸ Ilyen és ehhez hasonló esetek ékesen bizonyítják, hogy az ortodox egyház a magyar államtól biztosított nagyszerű önkormányzatát nem az igazi keresztény egyházi élet fejlesztésére, hanem a román nacionalizmus érdekében használta fel. Igaza van tehát ama román szerzőnek, aki 1916-ban megjelent francia nyelvű munkájában Șaguna Szervezési Szabályzatának hatását akképpen jellemzi, hogy annak következtében a román egyház Magyarországon „valóságos államot képez az államban”.⁴⁹

Pár év múlva a szászvárosi román lap újabb visszaélésről számolt be. A város közelében fekvő Balomir község papja, Nicolae Suci, előregedve, pályázatot hirdetett egy segédpapi állásra. Unokáját akarta „megválasztatni”, noha annak nem volt meg az állás betöltéséhez szükséges képesítése. Mivel a község a tehetősebb falvakhoz tartozott, jó néhány teljes teológiai végzettségű fiatal érdeklődött az állás után.

Ezek azonban „néhány egyházi szerv közbelépése folytán visszavonultak és nem pályáztak”. A végén jelentkezett az unoka, noha ő mindössze úgynevezett „moralista” volt, aki a Szervezési Szabályzat szerint csak a legkisebb gyülekezetben kaphatott volna állást. Ugyanis csak néhány évig járt középiskolába. Ez az eset is azt igazolta, hogy a nép nem érti és nem használja fel a Szervezési Szabályzatot. De a felsőbb egyházi hatóságok kötelessége lenne örködni azon, hogy „az abban a Szabályzatban, abban a bölcs törvényben lévő előírásokat ideális módon teljesítsék”. „A felelősségben hárman osztoznak – írta az esetről a szászvárosi lap levelezője. – A szebeni konzisztórium, amely lábbal taposva a Szervezési Szabályzat jó rendelkezéseit, megengedte a moralistának, hogy más parochiára pályázzon, amit a Szabályzat tilalmaz”, továbbá Suci pap és a balomiri nép.⁵⁰

A nép természetesen nem élt és nem tudott élni a számára biztosított jogokkal. Különben is kezdett jóllakni a nacionalista papok egyoldalú és nem éppen keresztény viselkedésével. Ebben az időben indult meg a baptista egyház szervezése a román vidékeken.

A saját egyházából kiábrándult román parasztság mohó szomjúsággal fordult a baptista prédikátorok felé. A következmény a baptista tanok terjedése és nagyszámú román ortodox hívő áttérése lett. Ez megriasztotta az ortodox papságot, annál is inkább, mivel az intelligensebb hívek vidéki levelezés formájában itt-ott már határozottan rámutattak a papság felelősségére. Így cselekedett 1912-ben egy brádi ortodox vallású levelező, akinek megállapításai találóan jellemezték az általános helyzetet. „Egy idő óta – állapítja meg az említett levelező – egyre erősebben kezd nálunk elszaporodni a baptisták, azaz »megtértek« szektája, amelynek tagjai elhagyják ősi hitüket.” A román papok pedig nem prédikáltak erről a kérdéstről. A brádi hat román pap közül „egyik sem szánta rá magát arra, hogy egyik-másik vasárnap prédikáljon a mi hitünk igazságáról és a »megtértek« eltévelyedéséről”. Még szerencse, hogy van egy jó egyházi énekhar; amikor az énekel, a templomban sokkal többen vannak. „Milyen boldogok

lennék – sóhajt fel a cikkíró –, ha még prédikálnának is nekünk, lelket emelő és az ősi hitet erősítő módon! Lehetséges, hogy akkor a templom is inkább tele lenne néppel.”⁵¹

A brádi levelező jellemzése találóan mutatott rá a román ortodox egyházban uralkodó általános bajokra. Ezek legfontosabbika az igehirdetés elhanyagolása és ennek következtében tekintélyes számú hívő áttérése volt. Mindez pedig természetesen következett abból a tényből, hogy a román ortodox egyház a számára biztosított önkormányzatot nemzeti és politikai célokra használta fel, mégpedig 1868-tól kezdve egészen az első világháború végéig.

Jóllehet a magyar állam vezetői világosan látták a román ortodox egyház eme tevékenységét, a törvényben biztosított önkormányzatot mindvégig tiszteletben tartották. Az egyházfők választásában, az egyház belső szervezkedésében, az egyházi szervek működésében, a papképzésben, az egyházi sajtó tökéletes szabadságában stb. mindvégig a román ortodox hívek és vezetők akarata érvényesült. Ezt maguk a román ortodox egyház vezetői is gyakran elismerték és hangsúlyozták. Sőt! 1918 után, midőn Magyarország egykori részeit Romániához csatolták, és a bukaresti román kormány 1924-ben még az ortodox egyház zsinati választásába is durván beavatkozott, az elképedt erdélyi románok felháborodva hivatkoztak a magyar törvénytisztelre. Ebben az évben ugyanis az aradi román ortodox egyházmegye zsinati tagjait akarták megválasztani. De amire egykor az „elnyomó” magyar hatóságok nem is gondoltak, azt most a bukaresti kormány megtette. Tudniillik, amint a România című lap írta, „a politikai közigazgatás, különösen pedig az Arad megyei, a prefektustól kezdve a falusi jegyzőig, az államrendőrség egyes szerveivel együtt nyíltan beavatkoztak a választásba, eddig szokatlanul erőszakos módon megsértve a választók erkölcsi és alkotmányos szabadságát”. A végén a zsinatot bezárták. Mikor azonban az egyházmegye hivatalos folyóiratában közölték a zsinat jegyzőkönyvét, az aradi prefektus megcenzúrázta azt, és egész oldalakat törölt a híres Biserica și Școala című folyóiratból. A román ortodox egyház vezetőinek felháborodása határtalan volt. „Mutasson bárki nekünk – írta az esetről az egyik szemtanú – hasonló esetet e hivatalos egyházi orgánumban 48 éves múltjából, mutasson egyetlen olyan esetet, amikor Șaguna Szabályzatától kezdve valaki merészelte volna egy egyházmegyei zsinat jegyzőkönyveit cenzúrázni! Ezt a magyarok még a világháború idején sem cselekedték. Most megtették a liberálisok [óromániai politikai párt tagjai] a béke és a nemzeti szabadság hatodik esztendejében. Micsoda hitványság és öntudathiány!” Egy héttel később még határozottabban rámutatott a magyar és a román eljárás közötti különbségre. A zsinati választások alkalmával a bukaresti módszereket alkalmazták: „Meghamisították a szavazatok eredményét, megsemmisítették a szavazókörtetek jegyzőkönyveit, megfenyegették a szavazókat [...]. Az aradi zsinat képviselői, egyháziak és világiak, tiltakozásul a Kárpátokon túli román egyház történetében precedens nélküli hitványságok ellen, lemondottak megbízatásukról [...]. Tisza hatóságai még a nagy háború legkeményebb ostromállapotának idején sem mertek soha hozzányúlni egy hivatalos egyházi újsághoz, hogy azt cenzúrázzák és különösen nem merték cenzúrázni egy zsinat jegyzőkönyveit.”⁵²

Nem kétséges tehát, hogy a román ortodox egyház önkormányzatát és az egyház szabadságát a magyar állam mindvégig a legteljesebb tiszteletben tartotta, és csak bizonyos esetekben ellenőrizte, illetve korlátozta. Ilyen eset volt az 1916 utáni román ortodox zsinatok ellenőrzése, s e célból kormánybiztos kiküldése. Ekkor ugyanis folyt az első világháború, mely Románia betörése következtében Erdély földjére is elért. A román papok olyan nyilvánvalóan csatlakoztak – a szerződés ellenére betört román csapatokhoz, hogy a katonai hatóságok megkövetelték a román egyházak fokozottabb ellenőrzését. Ez úgy történt, hogy a kormánybiztos megjelent az engedélyezett gyűlésen, rövid beszédet mondott, azután eltávozott. Gyakran

románul sem tudott. Ezenkívül az egyházi önkormányzat korlátozást szenvedett az iskolaügy terén. Más indokolt, az önkormányzatra vonatkozó panasz a görögkeleti egyháznak nem volt.

A román görög katolikus egyház

A román görög katolikus egyháznak hasonlóképpen hosszú ideig nem volt oka a panaszkodásra. A magyar katolikus egyház fejének semmiféle joghatósága nem maradt a román görög katolikus egyház felett. A két egyház csak a szervezetében és tanaiban volt azonos, illetve hasonló – egyébként egészen különálló egyházi jelleggel rendelkeztek. A román görög katolikus egyház kimondottan román jellegű volt; a római katolikus pedig híveinek többségét tekintve magyar. Ámde mindkét egyház hívei között voltak más nemzetiségűek is. Ez a római katolikus egyházban nem okozott nagyobb nehézségeket, mivel az sohasem szerepelt úgy, mint amely kizárólagosan magyar nemzeti jellegű. Svábok, tótok, németek egyformán anyanyelvükön imádkoztak a mindenütt azonos latin nyelvű szertartások mellett. Nem így a román görög katolikus egyházban. Ez az egyház hivatalosan is román jellegű lévén, magyar nemzetiségű és anyanyelvű tagjai a magyar állam idején is állandó elrománosodási folyamatnak voltak kitéve. A román görög katolikus egyház vezetői ugyanis mindenütt kizárólag román nyelven tartották az istentiszteleteket, s ha ettől a szabálytól a más anyanyelvű hívek kedvéért itt-ott – különösen a Székelyföldön – eltértek, az illető román papok heves támadások középpontjába kerültek.⁵³ A román egyházi magatartás oka az volt, hogy ezeket a nagyrészt magyar nemzetiségű híveket egészen el akarták románosítani, azokat pedig, akik a túlnyomóan magyar többségű vidékeken román eredetük ellenére már csak magyarul beszéltek, meg akarták tartani románoknak. A magyar közvélemény viszont a század első éveitől kezdve egyre erőteljesebben követelte, hogy a magyar görög katolikusok részére külön magyar görög katolikus püspökség szerveztessék. A román papság és az érsekség hivatalos szervei természetesen mindent megtettek a tervezett magyar nyelvű püspökség felállításának megakadályozására. Érezték, hogy egy ilyen görög katolikus magyar püspökség az összes magyar hívet odavonzaná, s ezzel nemcsak híveik száma csökkenne, hanem az elrománosító tevékenység is akadályokba ütközne. A magyar görög katolikusok viszont szívósan folytatták mozgalmukat a magyar nyelvű püspökség érdekében. Zarándoklatot szerveztek Rómába, itthon pedig a magyar nyelvű hívek között aláírásokat gyűjtöttek. Nagyvárad környékén 67 község magyar nemzetiségű görög katolikus vallású lakói csatlakoztak a mozgalomhoz, és aláírásukkal kérték Rómában a magyar nyelvű püspökség felállítását.

De a román sajtó, a román közélet szervezetei a bukaresti románság irredenta alakulatai ugyancsak akcióba léptek. A tervezett új püspökséggel kapcsolatban mindenütt azt hirdették, hogy az a magyar kormány új magyarosító terve akar lenni, mert a magyar görög katolikusok száma elenyészően csekély, s a kormány a magyar nyelvű püspökséggel románokat akar elmagyarosítani. Iorga Miklós román történetíró két röpiratot is írt francia nyelven, s a világsajtó hónapokig visszhangzott a román panaszoktól. A magyarok ezzel szemben rámutattak arra, hogy a magyar püspökség éppen a magyar hívek további elrománosodását van hivatva megakadályozni. Hiszen a nagyváradi román püspökség telve van elrománosodott magyarokkal. A püspökség legrégebbi sematizmusában szereplő 264 pap és papnövendék közül 148 magyar nevű volt. Majdnem két évtizedes küzdelem után, 1912-ben Róma végre elhatározta a magyar nyelvű hívektől régóta kért magyar püspökség felállítását. A románok most már elismerték azt, amit addig nem akartak bevallani, hogy tudniillik sok magyar van a román görög katolikus egyházban. További tiltakozásukkal csak az új püspökséghez csatolandó községek számát akarták csökkenteni. „Elismerjük – írta a román érsekség félhivatalosan –, hogy a mi híveink között sokan vannak olyanok, akik egészen elveszítették román nyelvüket,

akár azért, mert talán sohasem használták azt, akár mivel pásztoraiknak néminemű béresekhez hasonlóan nem volt gondjuk juhaikra [...]. Jó tehát, mindazok számára, akik sok állhatatossággal kérték [a püspökséget], létesítsék, de csak nekik, román községeket ne csatoljanak az új püspökséghez.”⁵⁴ A Szentszék a magyar kormánnyal egyetértésben valóban tekintettel volt erre a jogos román kívánságra. Noha az 1910. évi népszámláláskor 304 318 görög katolikus vallotta magát magyarnak, a Christi fideles Graeci című bullával felállított magyar görög katolikus püspökséghez csupán 217 540 hívet csatoltak. Az új püspökség a Hajdúdorogi Püspökség nevet kapta, s a Nagyvárad vidéki magyar görög katolikusokon kívül a székelyföldi magyar híveket is magában foglalta. A beosztás ellen itt-ott még voltak panaszok, de a tárgyilagosabb románok maguk is elismerték, hogy a hajdúdorogi püspökséghez csatolt vagy csatolandó hívek már nem románok. Így egy brassói hetilap cikke mindenek előtt őszintén beismerte, hogy „ez a püspökség a magyar népnek csak védelmi és nem támadó intézménye akar lenni [...]. Ennek ellenére – állapítja meg – reánk, románokra nézve mégis bizonyos veszedelmeket rejt magában. A bekebelezendő hívek között nagyon kevés román van, mert a 35 székely plébániában a hívek anyanyelve ugyanis magyar volt. Ha már az egyesült egyháznak 200 év alatt nem sikerült ezeket elrománosítani, úgy a jövőben sem sikerült volna.”⁵⁵

A román görög katolikus egyház vezetőinek a magyar állam ellen végeredményben csak az az indokolt panaszja lehetett, hogy a magyar nyelvű hajdúdorogi görög katolikus püspökséghez a hívek kívánságára pár olyan egyházközséget is csatoltak, amelyekben csak magyarul beszélő, de eredetük szerint románok is kerültek. A román görög katolikus püspöki kar a pápához küldött memorandumában leginkább ennek lehetősége ellen tiltakozott. „Azt hisszük – írták a püspökök –, hogy teljesen megfelelünk a Szentszék és a királyi kormány intencióinak, ha rendelkezésükre bocsátjuk mindazokat a plébániákat, amelyeknek hívei nem románok. De nehezünkre esik azokat a plébániákat átengedni, melyeknek hívei, habár mindennapi társalgásukban inkább a magyar nyelvet használják, mint a románt, de román szertartásukat mégsem akarják elhagyni.”⁵⁶ Ezeknek a száma azonban elenyészően csekély volt. Láttuk, hogy maguk a román újságok is ezen a véleményen voltak. A hajdúdorogi magyar görög katolikus püspökség felállításával a szervezeti helyzet végképpen tisztázódott. Ettől fogva több ilyen izgató kérdés nem merült fel. Ha csak azt nem tekintjük ilyennek, hogy a bukaresti román irredenta szervezet egyik tagja Bukarestből bombát küldött a magyar görög katolikus püspöknek. A bomba a püspökség debreceni helyiségében robbant fel és több halálos áldozatot követelt. A bukaresti román hatóságok a leleplezett merénylőt külföldre szöktették.

Szervezeti kérdésekben tehát a magyar állam a román egyházak fejlődését nem akadályozta. A román görög katolikus egyház egyetlen, némiképpen indokoltnak látszó panaszának tárgya a hajdúdorogi magyar püspökség felállítása volt. Ezt azonban a Szentszékkel egyetértően, a magyar állam a magyar görög katolikus hívek állhatatos kérelmezése és másfél évtizedes küzdelme alapján állította fel. Hogy a Szentszék mennyire nem volt elfogult a magyar nyelvű hívek javára és a román érsekség hátrányára, azt legjobban a magyar görög katolikus hívek hosszú, sokszor reménytelennek látszó küzdelme bizonyítja.⁵⁷

A görög katolikus románok az ortodoxokhoz hasonlóan – ugyancsak részt vettek a magyarországi románok politikai küzdelmeiben. A román nacionalizmus bölcsője Balázsfalván, a görög katolikus egyház szellemi központjában ringott. Görög katolikus román papok dolgozták ki legelőször Magyarországon a dáko-román elméletet, s időrendben is ők fogalmazták meg a románok legelső politikai követeléseit is. Ők írtak először olyan román történelmet, amely szerint a magyarországi románok a dákok és rómaiak utódai, s mint ilyenek, kialakulásuk óta megszakítás nélkül Traianus császár egykori Daciája területén éltek. Már az

első görög katolikus román egyházi emberek által fogalmazott politikai követelésekben felbukkant az az érv, hogy a románok őslakók Magyarország keleti részében, ahová a magyarok csak később érkeztek, tehát a románok jogai megelőzik a magyarokéit (Prior tempore, potior iure). Ez az úgynevezett kontinuitás-elmélet a görög katolikus román papságon keresztül terjedt el a magyar államban élő románok között. Ez a politikai célú történelmi elmélet, melyet francia, német és magyar tudósok azóta megcáfoltak, mai napig alapja a román östörténelemnek. Mint az előbb említett tudósok bebizonyították, a kontinuitás-elmélettel szemben az az igazság, hogy a román nép a 6-7. század folyamán a Balkán-félszigeten alakult ki, s onnan vándorolt be a 12. századtól fogva Magyarországra, ahol akkor már 200 éve ott laktak a magyarok.

A görögkeleti egyháztól eltérően, a román görög katolikus egyháznak tekintélyes vagyona volt. Így művelődése is hamarabb elindult a fejlődés útján. A pápa fennhatóságának elismerése után megnyílt az út előtte a magasabb bécsi és római katolikus iskolákba. Az itt nevelt papok tevékenysége folytán hazai oktatásügye is felvirágzott. Papképzése a római katolikushoz simulva magasabb színvonalú volt, mint a görögkeleti ortodox egyházé. A görög katolikus papok iskolai végzettsége az esetek többségében felülmúlta az ortodox papokét. Ez a fölény megmaradt a dualizmus korában is. Mikor 1913-ban a magyar állam területén élő papok megkapták az ötödéves korpótlékot, a törvény szerint ezt az összeget a teljes papi képzettséggel rendelkezőknek folyósították. A törvény végrehajtása alkalmából készült felmérés szerint a görögkeleti ortodox papok kilenczted része ilyen képesítéssel nem rendelkezett, a görög katolikus román papoknál azonban csak mintegy egyhatod résznél hiányzott az előírt képzettség.⁵⁸

A görög katolikus egyház ugyanúgy a román nacionalizmus képviselője volt, mint az ortodox. Papjai az ortodox papokhoz hasonlóan részt vettek a román politikai mozgalmakban, értekezleteken, tiltakozásokban. A memorandum aláírói között mindkét egyház papjait megtaláljuk. A román nacionalizmus végső célját illetően teljes volt köztük az egyetértés. Közös elvi alapjuk, a magyarellenes irredentizmus, még a két egyház közti dogmatikai különbségeket is elmosta. Világosan bizonyítja ezt az a megegyezésen alapuló gyakorlat, mely szerint ha egy faluban mindkét egyház meg volt szervezve, a görög katolikus és az ortodox román papok egymást helyettesítették a papi szolgálatban.⁵⁹

Mindazonáltal a görög katolikus egyházi vezetőség általában simulékonyabb, kevésbé agresszív volt, mint az ortodox. Ha nacionalista céljaik azonosak voltak is, módszereik változatossága, magatartásuk formája gyakran megkülönböztette őket. Az egyházon belüli korrupcióról nem esett szó. A mindenki előtt nyilvánvaló fő különbség a két egyház anyagi helyzetében mutatkozott.

A román egyházak anyagi helyzete

A szervezeti kérdés kedvező megoldása mellett a román egyházak fejlődése elsősorban az egyházak anyagi lehetőségeitől függött. A két román egyház anyagi helyzete sem a kiegyezési kor elején, sem a végén nem volt egyforma. Történelmi előzményei után érthetően a román görög katolikus egyház mindig vagyonosabb és gazdagabb volt, mint a görögkeleti. A dualizmus korában mindkét egyház folytonosan növelte anyagi erőit. E célból birtokokat szerzett, alapítványokat igazgatott, államsegélyt kért és kapott. Minden kétséget kizáróan megállapítható, hogy a román görög katolikus és görögkeleti egyház a magyar uralom végén, 1918-ban sokkal gazdagabb volt, mint 1867-ben a kiegyezéskor. A magyar állam e korszaka tehát gazdaságilag semmiképpen sem volt hátrányos a román egyházakra nézve.

Vagyonuk legjelentősebb részét az egyházi birtokok képezték. Ezeknek nagysága állandóan növekedett, miért is a századforduló és az első világháború korszakából származó adatrögzítést vesszük alapul. A hivatalos adatok szerint a hazai román görög katolikus egyháznak 1900-ban 143 408 kataszteri hold központi, azaz érseki, püspöki és káptalani birtoka volt. Ebből Bihar megyében 138 964, Alsó-Fehérben 2150, Kis-Küküllőben 661 és Szolnok-Dobokában 245 kataszteri hold volt. Erdélyre 1388 kataszteri hold román görög katolikus káptalani birtok jutott. A templomi és lelkészi birtokok nagysága az egész érseki tartomány területén – nem számítva az egyházi iskolák birtokrészeit – 65 388 kataszteri hold volt. Eszerint tehát a századfordulón a román görög katolikus egyház földbirtokainak nagysága összesen több mint 200 000 kataszteri hold volt, pontosan 208 746.⁶⁰

Ugyanakkor a román görögkeleti egyház lényegesen kevesebb egyházi birtokkal rendelkezett. Központi és szerzetesrendi birtokainak nagysága alig haladta meg a 10 000 kataszteri holdat, az egyházközségek templomi és lelkészi birtokai pedig mintegy 50 000 holdat tettek ki.⁶¹ A román görögkeleti egyház tehát sokkal szegényebb volt, mint a görög katolikus.

Másfél évtizeddel később, az első világháború vége felé már mindkét román egyház jó pár ezer holddal nagyobb földbirtok boldog tulajdonosának vallhatta magát. Ebben az időben a román görög katolikus egyháznak 226 582 kataszteri hold birtoka volt, míg a román görögkeleti egyház ugyanakkor 89 838 kataszteri hold birtokkal rendelkezett.⁶² A közbeeső időben tehát a román görög katolikus egyház közel 20 000, a görögkeleti pedig több mint 25 000 kataszteri hold birtokot szerzett. Ezek a birtokok szépen jövedelmeztek. A nagyváradi görög katolikus püspökség birtoka évenként több mint 400 000 koronát jövedelmezett.⁶³

A nagyobb egyházi birtokok jövedelme azonban elsősorban a központi kiadások fedezésére szolgált. Ezért gyakran alig jutott pénz a szegényebb egyházközségek szükségleteire, vagy az érdemesebb papok támogatására. Hasonlóképpen az új egyházmegyék – mint a szamosújvári és a lugosi görög katolikus püspökségek – megszervezésének, új helyiségek felépítésének és berendezéseinek, valamint régi templomok javításának, újak építésének a költségei sokszor fedezet nélkül maradtak. Gyűjtés és adományok útján néha szép összeg begyűlt; gazdag románok, hazaiak vagy Romániából valók, időnként hatalmas összegeket adtak erdélyi román kulturális vagy egyházi célokra. A román egyházak sokszor ilyen adományokból építették új templomaikat és iskoláikat. Ez adományok elfogadása törvényes akadályokba nem ütközött. Az állam nem kötötte engedélyhez az egyház részére adott összegek, adományok vagy hagyatékok elfogadását. Csak a nagyobb gyűjtésekhez kellett engedélyt kérni. Ilyen engedély megtagadásáról a román sérelmek között adatot nem találunk.

Amde sem az egyházi birtokok, sem a gyűjtés és adományok nem voltak elégségesek a román egyházi kiadások fedezésére. Ezért a magyar állam 1867 után anyagi támogatást nyújtott a román egyházaknak. A magyar vallás- és közoktatásügyi miniszter a tisztán római katolikus eredetű Vallásalapból és az államkincstárból rendszeres és rendkívüli segélyt utaltatott ki román egyházi célokra. A Vallásalap és az államsegély kiutalt összegei tették lehetővé új román egyházi szervek megerősödését, központi hivatalok működését, a papképzést, templomok építését és javítását, valamint egyházi méltóságok vagy aktív papok sürgős kiadásainak fedezését.

A Vallásalap római katolikus eredetű közvagyon lévén, a miniszter elsősorban a román görög katolikus egyház részére nyújtott belőle támogatást, a görögkeleti egyház kéréseit pedig az államsegélyből teljesítette. A magyar állami támogatás méretei a két egyház hivatalos kiadványaiból, mégpedig a görög katolikus egyházmegyék sematizmusaiából és a görögkeleti egyház zsinatainak és kongresszusainak jegyzőkönyveiből elég pontosan megállapíthatók. De e forrásokon kívül összefoglaló művek, valamint a magyar vallás- és közoktatásügyi minisz-

térium irattárában lévő, románoktól származó köszönő levelek is tanúskodnak az államsegély nagyságáról.

A görög katolikus egyház sematizmusaiából megállapíthatóan a Vallásalap a kiegyezés korában először a szamosújvári román görög katolikus püspökség anyagi megszilárdulását biztosította. Vancea János püspök előterjesztésére a magyar vallás- és közoktatásügyi miniszter a Vallásalapról elsősorban a szamosújvári román papnevelő szeminárium költségeit fedezte évi 14 800 forint segéllyel. Azután az egyházközségek részére következett egy évi 10 000 forintos szubvenció. Majd a szilágysomlyói görög katolikus templom felépítésére utaltak ki 17 224 forintot. A szamosújvári püspökség később is élvezte nemcsak a Vallásalap, hanem az államkincstár támogatását is. Így például a püspöki palota helyiségeit a magyar vallás- és közoktatásügyi miniszter vásárolta meg a püspökség részére.⁶⁴ Évek múlva, 1911-ben, mikor dr. Hosszu Vazul neveztek ki az egyházmegye püspökének, a magyar kormány újból nagy segélyt folyósított. Az egyházmegye intézményeinek építésére adott államsegély összege ez alkalommal 600 000 korona volt.⁶⁵

De még a szamosújvári püspökségnél is nagyobb támogatást kapott a Vallásalapról, később az államkincstárból a lugosi román görög katolikus püspökség. E püspökség megszervezésekor sem a püspöknek, sem a Szentszéknak nem volt helyisége. Ezért Olteanu János püspök a Vallásalapról 35 000 forintot eszközölt ki a püspöki rezidencia céljaira. A római katolikus Vallásalap eme segélyéből vették meg Lugoson azt a házat, mely egy nagy kerttel és a város határában fekvő kilenc hold földbirtokkal együtt a román görög katolikus püspökség első birtokát képezte. Ezt a házat alakították át püspöki palotává. A javítás és átalakítás költségeire ismét csak a Vallásalap adott 10 000 forintot. A püspöki palota berendezése után a Vallásalap támogatása tette lehetővé a szentszék elhelyezkedését is. Dr. Mihályi Viktor püspök kérésére a Vallásalap 1879-ben 8000 forintot utalványozott e célra. Ezen a pénzen az egyházmegye megvette a püspöki palota szomszédságában lévő két kincstári házat. Ezekben helyezték el a szentszéket. Pár évtized múlva, mikor ezek a házak már kevésbé használható állapotba jutottak, dr. Radu Demeter püspök új segélyt eszközölt ki a Vallásalaptól. A segély 41 451 korona 70 fillért tett ki, mely összegből a házakat újjáépítették és a püspöki palotával közös tető alatt helyezték el.⁶⁶ A rendkívüli államsegély Radu utódai alatt is legfontosabb alapja volt az egyházmegye továbbfejlődésének. Dr. Hosszu Vazul püspök a különböző egyházi és iskolai célokra 200 000 korona segélyt kért és kapott. Ezzel az egyházmegye anyagi helyzete tovább erősödött. Hosszu püspöksége alatt – éppen az Apponyi-korszakban – 39 új iskola épült.⁶⁷

A Vallásalapon kívül a görög katolikus egyház szép összegeket kapott az államkincstárból is. A lugosi és szamosújvári püspökök évi 20 000 korona táblapénzét és a kanonokok fizetését rendszeresen az állampénztár folyósította. Az első világháború előtt a kanonokok fizetésére a gyulafehérvári érsekség évi 38 000 koronát, a nagyváradi püspökség 30 000-et, a lugosi 37 ezret és a szamosújvári 38 970-et kapott. E rendes évi összegeken kívül a püspökségek rendkívüli segélyösszegeket is kaptak. Hosszu püspök 1917-ben a 21 000 korona asztalpénz mellett még további 20 000 koronát kapott. Az egész háború alatt a lugosi és szamosújvári püspökök egyenként 133 000 korona segélyt élveztek.⁶⁸

A görögkeleti román egyház hasonló módon részesült a magyar államkincstár segélyeiből. A püspök és az érsekek egyes meghatározott célokra kapott rendkívüli segélyein kívül az ortodox egyház központi szervei, a szentszékek és a papnevelő szemináriumok nagyrészt az államsegélyből éltek. Ezeket évenként költségvetésbe állítva, rendszeresen folyósították. Az első világháború előtti években a szebeni főegyházmegye 68 400 korona, az aradi egyházmegye 40 000 korona, a nagyváradi 37 000 korona, a karánsebesi pedig 34 000 korona évi államsegélyt kapott. A magyar állam tehát évente összesen 179 400 korona államsegéllyel

biztosította a román görögkeleti egyház központi intézményeinek fennállását.⁶⁹ Az ortodox román érsekség azonban még külön összeget kapott az egyházi és iskolai intézmények segélyezésére. Ez az összeg kerekén évi 150 000 korona volt. Ebből 100 000 korona a nagyszebeni főegyházmegyének, 29 300 korona az aradi egyházmegyének, 19 800 korona a karánsebesinek, 900 korona pedig a két utóbbi egyházmegye lelkészeinek jutott. A lelkészek rendszeres állami fizetéskiegészítése mellett az említett segélyezés nem volt ritka dolog.

Az első világháborút közvetlenül megelőző években, és a háború alatt a magyar kormány lényegesen emelte az államsegély összegét. A nagyváradi román ortodox szentszék államsegélyét a kormány 1912-ben évi 12 000 koronáról évi 29 000 koronára emelte fel. A szentszék a felemelt összegből két előadói állást töltött be, azonkívül pedig felemelte a szentszéki hivatalnokok fizetését.⁷⁰ A következő évben ugyanez a szentszék égető szükségleteinek fedezésére 37 000 korona rendkívüli segélyt kapott az államtól. 1917-ben a nagyszebeni görögkeleti román szentszék államsegélyét a többiekével együtt felemelték. 1918-ban, a háború utolsó évében a nagyszebeni főegyházmegye szentszéke 91 700 koronát, az aradi 70 000 koronát, a nagyváradi 50 000 koronát és a karánsebesi 70 000 koronát kapott. Ez összegek kiutalása akkor történt, amikor a román képviselők már kijelentették a magyar államtól való elszakadási törekvésüket, sőt dr. Frențiu görög katolikus püspök 1919. január 13-i keltezéssel – tehát a gyulafehérvári elszakadási gyűlés után jó hat héttel – kapta meg államsegélyének kiutalását.⁷¹

A szentszéki és püspöki hivatalok és épületek karbantartásáról, személyi és dologi kiadásairól ugyancsak az államsegély és a Vallásalap gondoskodtak. E címen legtöbb segélyt a lugosi és a szamosújvári görög katolikus püspökségek kaptak.

Míg az egyházak vezetőinek és a központi szerveknek az állam megélhetést biztosított, addig a szolgálatot teljesítő papok segélyezése hosszú időn át nagyon sok kívánnivalót hagyott maga után. Az alsóbb papság, a kisebb és szegényebb gyülekezetek papjai sokáig rendkívül szegényes viszonyok között éltek. Különösen az ortodox papok, mert a görögkeleti egyház nem volt olyan gazdag, mint a görög katolikus. Ahol a papok csak a stólára, vagy a papi föld hozadékára voltak utalva, ott ugyancsak szerény körülmények között élhettek. A lugosi görög katolikus egyházmegyében a hívek a kiegyezés korában évi 10-12 forint értékű stólat adtak a papjaiknak. Más egyházmegyéekben részint jobb, részint – főleg az ortodox egyházmegyéekben – rosszabb volt a helyzet. Nem vitás, hogy a magyar állam anyagi segítségére égető szükség volt. Enélkül a román papok helyzete a dualizmus első húsz évében – mikor még a románok szerényebb anyagi viszonyok között éltek – valósággal tarthatatlanná vált volna.

A román egyházfők éppen ezért már nagyon korán az államhoz fordultak a papság és a központi intézmények tisztviselőinek fizetése érdekében. Az első lépéseket e célból már az osztrák önkényuralom alatt megtették. Mivel az 1848–49-es forradalom idején a román ortodox papság Șaguna vezérlete alatt a Habsburg-ház mellett a magyarok ellen sorakoztatta fel a románokat, Șaguna 1850-ben állami fizetést kért az összes egyházi alkalmazottaknak. Jóllehet külön emlékiratban foglalkozott a román ortodox egyház erre vonatkozó jogosultságával – hiszen a románok, s elsősorban a papság tényleg nagy szolgálatot tettek a Habsburgoknak –, a bécsi központi kormány mégis csak tizenegy év múlva utalt ki 25 000 forintot. Ebből 24 000-et a papság segélyezésére, ezret pedig a papnevelő szemináriumnak adtak.⁷² A püspökség központi szükségleteinek fedezésére 1864-ben utaltak ki először 25 000 forintot.

Mikor 1867-ben az osztrák parancsuralmi kormányt a budapesti magyar kormány váltotta fel, Șaguna kérésére báró Eötvös József magyar vallás- és közoktatásügyi miniszter vállalta az összeg további kiutalását. Sem Eötvös, sem a magyar kormány más tagjai nem gondoltak arra, hogy bosszút álljanak a román papság 1848–49-es magyarellenes szerepléséért, s megvonják

tőle az osztrák kormány által adott államsegélyt. Ellenkezőleg. A papság részére adott segélyen kívül az országgyűlés már a 70-es évek elejétől fogva külön 100 000 forintot szavazott meg a görögkeleti román egyház részére. Popasu János karánsebesi ortodox román püspök 1871. március 1-én 163 cons. szám alatt külön levélben köszönte meg a 100 000 forintnyi államsegélyt, melynek megszavazását levele szerint „kimondhatatlan örömmel és végtelen meglepéssel” vette tudomásul.⁷³

A püspökök azonban a papságnak szánt segély összegéből különféle jogtalan levonásokat eszközöltek. Erre módjuk volt, mert a papságnak szánt összeget 1884-ig évről évre az egyházi főhatóságnak utalták ki, mely a szétosztásról azután elszámolt a megfelelő állami hatóság előtt.⁷⁴ 1884-ben a kormány a szétosztás jogát megvonta az érsekségtől, mert ott visszaélések történtek. E kormányintézkedés hátterét Maneguțiu Miklós marosvásárhelyi ortodox román esperes ismertette 1902-ben megjelent könyvében. Maneguțiu megállapítása szerint a magyar kormányt e lépésre a nagyszebeni román ortodox egyházi főhatóság „hallatlan visszaélései” kényszerítették. A román papok erről az ügyről csak annyit tudtak, amennyit egyházi vezetők elmondtak nekik.

Azok azt jelentették, hogy „a magyarok önkényes módon megtagadták és megvonták a román ortodox papság ellátását”. „A papságnak ezt a hazugságot azért mondták – írja Maneguțiu –, mert a konzisztórium tisztségviselőinek szükségük volt arra, hogy bűnös törvénysértéseiket fedezzék.”⁷⁵ Az igazság az volt, hogy az államsegély szétosztásánál a konzisztórium ülnökök mint központi tisztségviselők 1200-1200 forintot vettek fel. Ezenkívül – papi végzettségük lévén – a papok listáján is szerepeltek, s e címen még 200-400 forintot kaptak. Az esperesek 200 forintot, a papok pedig 50-70 forintot kaptak. A magyar kormány utasítása és a törvény szerint a magasabb végzettségű, családos, iskolába járó gyermekekkel bíró papokat kellett elsősorban a listára felvenni. De az esperesek másképpen jártak el. Felvettek a listára olyan papokat, akik analfabéták voltak, a segélyről mit sem tudtak, s bármit is aláírtak, amit feletteseik eljűk tettek, mert örültek, hogy egyáltalán megtűrik őket. Ezeknek az írástudatlan papoknak a nevei szerepeltek a listán, de helyettük a pénzt az esperesek vették fel, miután az illető papok aláírtak egy cirill betűs nyugtát, melyet nem is értettek. A magasabb végzettségű papok sok száz feljelentésben kérték a kormánytól a visszaélések megszüntetését. Végre a kormány biztost küldött a konzisztóriumhoz. A kormánybiztos háromhetes vizsgálat után azt az „abszolút igazságos döntést hozta, hogy a papság ellátását a jövőben is fenntartja, de a szétosztást a kormány végzi, nem pedig a visszaélést elkövető konzisztórium”. Az egyházi vezetőség ezt nem mondta meg a papságnak, hanem félrevezette azt, azt állítva, hogy a kormány önkényesen és minden ok nélkül megvonta segélyezésüket. Sőt tovább ment. Javasolta, hogy a zsinat utasítsa vissza a kormány segélyét, ha az ragaszkodik álláspontjához, és az összes szétosztást nem bízza a konzisztóriumra. A félrevezetett zsinat a javaslatot elfogadta.⁷⁶

A nagyszebeni konzisztórium fenti eljárása tehát bizonyos zavart idézett elő az alsóbb papság állami támogatásában. A kormány a papoknak szánt összeget nem volt hajlandó továbbra is a konzisztóriumon át adni. Ez nem akadályozta meg azonban a papság anyagi támogatását, sem a püspököknek és a konzisztóriumnak addig adott összeg további kiutalását. A kongruatörvény megszavazásáig még több köszönő levél bizonyítja elsősorban Popea Miklós karánsebesi és az aradi püspökök támogatását. Rendszeres, évről évre adott segélyt „A lelkeszi jövedelem kiegészítéséről” szóló 1898:XIV. törvénycikk alapján kaptak az ortodox egyház papjai.

A kongruatörvény a papok iskolai végzettsége alapján, a papokat két csoportba osztotta. Az első csoportba tartozó papoknak, akik a teológiai tanulmányok előtt elvégezték a főgimnázium I-VIII. osztályait, az állam a fizetését évente 1600 koronára egészítette ki. A második csoportba azok a papok tartoztak, akik nem végezték el a nyolc osztályos középiskolát, hanem

anélkül kerültek a papnevelőbe. E gyengébb iskolai végzettséggel rendelkező papok fizetését az állam 800 koronára egészítette ki. A kongruatörvény megszavazásával a magyar állam azokat a jövedelemcsökkentéseket akarta pótolni, melyeket a papság az anyakönyvvezetés államosítása miatt szenvedett. 1895 előtt ugyanis a papok vezették az anyakönyveket. Ők írták be a születéseket, házasságokat és haláleseteket. E ténykedésükért stólapénzt kaptak. 1895-ben megszavazták a polgári házasságról és az anyakönyvnek az állami hivatalnokok általi vezetéséről szóló úgynevezett egyházpolitikai törvényeket. Így a papok többé nem kaptak anyakönyvvezetési szolgálataikért stólapénzt. Ezért a magyar állam, mintegy kárpótlásul adta a kongruának nevezett évi jövedelem-kiegészítést a különböző egyházak papjainak.⁷⁷

Az ortodox román papság, melyet mint láttuk, a nagyszebeni konzisztórium a magyar állam ellen ingerelt, egyes érzelmekkel fogadta a kongruatörvényt. A memorandum-per alatt ez a papság, kevés kivételtől eltekintve, hatalmas izgató tevékenységet fejtett ki a román néptömegeknek a magyar állam és a magyar bíróság elleni fellépése érdekében. Teljes mértékben tudta, hogy a magyar állam ellen kifejtett tevékenysége ismeretes az állami hatóságok előtt. Ezért nem is várt anyagi támogatást az államtól –, sőt inkább az állam megtorló intézkedéseitől tartott. Ehelyett jött a kongruatörvény megszavazása. Nem lehetett csodálkozni azon, ha a papság tekintélyes része a fenti okok miatt a törvényt gyanakvással fogadta és valami csapdát sejtett benne. „Nem várt adomány volt ez a szegény papság számára – írja Maneguțiu – olyan ajándék, mellyel az állam meggondolás nélkül árasztotta el azt a papságot, amely – a hivatalos egyházi lapban megjelent cikk papi szerzője szerint – nem álmodott ilyesmiről, és csodálkozott, vajon miért adják.”⁷⁸ Ugyanakkor azonban a román papság mégis valóságos balzsamnak tekintette a kongruát, és csakhamar sürgetni kezdte annak folyósítását. Ez nem is váratott sokáig magára. Az ortodox egyház legfőbb testülete, a nemzeti-egyházi kongresszus 1899. május 28-án 40 szavazattal 28 ellenében kimondta, hogy kérni fogja a kongruát, de egy feltétellel: a konzisztóriumon keresztül akarja felvenni. A magyar kormánynak nem volt ellenvetése e határozattal szemben. Mețianu János román ortodox érsek megállapodott báró Wlassics Gyula magyar vallás és közoktatási miniszterrel a román ortodox plébániáknak járó államsegély meghatározásának módjára nézve. E megállapodás szerint az érsek a nagyszebeni főegyházmegyei szentszék titkárárt, dr. Cristea Illés Miront, Nagy-Románia későbbi patriarcháját Budapestre küldte. Cristea a budapesti vallás- és közoktatásügyi minisztérium II. ügyosztályán több mint hét hónapig dolgozott. A kongruatörvény végrehajtására vonatkozó miniszteri utasításokat és az utasításoknak a többi egyházakra vonatkozó alkalmazását alaposan áttanulmányozva nagyon eredményes munkát végzett. E munka alapján a román ortodox papság mindent megszerzett, ami őt a törvény értelmében megillette, sőt egyes új plébániák megfelelő támogatása is lehetségessé vált. A magyar vallás- és közoktatásügyi minisztérium még olyan helyeken is megadta a fizetékieskiegészítést, ahol ortodox románok alig voltak. Így Balázsfalva, Naszód, Beszterce és Marosújvár újonnan alakított ortodox plébániájának papjai kapták meg a fizetékieskiegészítést. Enélkül – amint a nagyszebeni szentszék 179/1901. szám alatt hozott határozata megállapította – ama kulturális központokban létesített plébániák „betöltetlenek maradtak volna”.⁷⁹

A kongruatörvény végrehajtásával közel ezer román görögkeleti pap fizetékieskiegészítését rendezték. Az államsegély évről évre való folyósítása az ortodox román papság anyagi és társadalmi helyzetét csakhamar egészen megváltoztatta. „Egyházunk – írta Maneguțiu – fizetékieskiegészítés címén most jelentős összegeket kapott, s a papságnak e nem várt összegek utáni szomjúsága hasonlított a hosszú szárazságtól kiégett föld esőcsepp után való szomjúságához.”⁸⁰ Pár év alatt az addig rendkívül szegény ortodox papok anyagi helyzete lényegesen javult. Ezért Mețianu érsek 1904. január 26-án kelt 123. számú felterjesztésében arra kérte a

magyar vallás- és közoktatásügyi minisztériumot, hogy „a rendelkezésre álló pénzüsszegekből inkább a szegény egyházközségeket templom és más épületek építése alkalmából segítse”. A miniszter döntése inkább a lelkészek érdekeinek kedvezett, de azért az egyházközségek támogatása is kezdetét vette.

A kongrua nagysága az első világháború végéig több ízben növekedett. 1907-ben például az egyházmegyék hivatalos kimutatása szerint a nagyszombati főegyházmegyében a lelkészek 674 177 korona 8 fillért, az aradi egyházmegyében 292 492 koronát, a karánsebesiben 121 800 korona 62 fillért kaptak. Összesen tehát a román görögkeleti papok 1907-ben, Apponyi vallás- és közoktatásügyi minisztersége idején kongrua címén 1 088 469 korona 70 fillért kaptak. Hét évvel később a kongrua nagysága a fenti összegnek már több mint kétszerese, összesen 3 millió korona volt.⁸¹ A növekedés az 1913. évi XXXVIII. törvénycikk alapján történt. E törvény biztosította az ötödéves korpótlékokat is, melyekkel egy előírt végzettségű pap 25 évi szolgálat után 3000 korona fizetésért el. 1917-ben az 1870. sz. min. e. rendelet szerint 500 korona ruházatbeszerzési segélyt, ugyanez évben IX. törvénycikk alapján minden gyermek után családi pótlékot, 1918-ban pedig 1000 és 600 korona segélyt utaltak ki a román ortodox papoknak.

A görög katolikus egyház lényegesen gazdagabb lévén, papjai később kapták meg a kongruát. Ebben az egyházban a papság anyagi terheit hosszú időn keresztül majdnem egészen a Vallásalap fedezte. A lugosi egyházmegye görög katolikus román papjai 1867-ben a helyi jövedelmüket ötszörösen meghaladó segélyt kaptak a Vallásalapról. Ez az alap gondoskodott a pap költözési kiadásainak fedezéséről („economicalia”-segély), ez fizette gyakran a papi föld után járó adót, a pap betegségének gyógyításakor felmerült orvosi költséget, a megöregedett pap mellé állított segédlelkészt, ebből utaltak ki átalányt a távol eső hívek látogatása végett szükséges ló eltartására stb. Ilyen segélyeket adtak a kongrua előtti időben a gyulafehérvári érsekség, a lugosi és szamosújvári püspökség szegény papjainak. 1872-ben az átlagos segély évi 50 forint volt egyénenként, amiből akkor egy tehenet lehetett vásárolni.

A kongruatörvény 1898-ban történt megszavazása után a kongruának megfelelő államsegélyt egy összegben adták ki a görög katolikus püspököknek. Ezt a segélyt a görög katolikus román egyház 1900-tól kapta.⁸² A görög katolikus román plébániák kongruájának végleges megállapítása 1908-ban történt meg a római katolikus egyházzal együtt, de – amint láttuk – a román görög katolikus papság a kongruának megfelelő összeget már azelőtt is megkapta.

Öt évvel később, az ötödéves korpótlék megszavazása után, a román görög katolikus papok anyagi helyzete olyan örömdetesesen megjavult, hogy az érsekség hivatalos lapja ezzel kapcsolatban egyenesen többletmunkára hívta fel őket. „Lelkészeink – írta az újság – ezentúl már ötödéves pótlékot is kapnak. A kormánynak eziránti törvényjavaslata még nem ment át a törvényes formalitásokon, de a pénz máris megérkezett, és ez a fő dolog. Ma már lelkészeink évi 3000 korona fizetést kapnak, ami pedig végzetlenül nagy haladás a múlttal szemben, amikor még ezelőtt 15 évvel is majdnem semmit sem kaptak. Abban az időben a lelkészeknek gazdálkodnia kellett, hogy fenntarthassa magát és családját. A kongrua és ezzel kapcsolatban azután az ötödéves pótlékok igen előnyösen megváltoztatták lelkészeink helyzetét.

Az a kérdés azonban, hogy lelkészeink most, amikor már nem kell a megélhetés gondjaival törődniük, mit tesznek az egyház és a nép érdekében? Nálunk a templomok, a vasárnapot kivéve, egész héten át be vannak csukva, lelkészeink pedig egész héten át mit sem törődnek a nép lelki életével. Vajon most, hogy könnyebben élhetnek meg, tartani fognak-e prédikációkat, szentgyakorlatokat?

Mindezekre a kérdésekre a lelkészeknek kell válaszolniuk, még pedig tettekben, mert nagy felelősség terhelné egyházi fennhatóságainkat, ha lelkészeinktől évi 3000 korona fizetésért

csak annyi munkát és fáradságot követelnének, mint 15 évvel ezelőtt, amikor alig volt valami készpénzbeli fizetésük.”⁸³

Felmerül most a kérdés: vajon az állami fizetéskiegészítéssel az állam nem akadályozta-e meg a román papságot addigi román nemzeti és politikai tevékenysége további folytatásában? Vajon nem az volt-e a célja a kongruának, hogy a román papság feje fölött állandóan ott lebegjen a már megízelt jómód elvesztésének Damoklész kardja, s ezzel a papságot visszatartsa a politikai tevékenységtől?

A törvény pontosan meghatározta, milyen körülmények között lehet a pap állami fizetéskiegészítését megvonni. Az 1898:XIV. törvénycikk 7. §-a szerint nem kaphatott kongruát az a pap, akit jogerős ítélettel hivatalvesztésre ítélték, vagy akit erkölcsi vétség vagy államellenes magatartás miatt elítéltek. A kongrua megvonása a hivatalvesztés időtartamára ideiglenesen legfeljebb három évig tarthatott. Véglegesen csak az veszítette el a kongruát, akit erkölcsi vétség vagy államellenes magatartás miatt ismételt, tehát visszaesés esetében jogerősen elítéltek. A gyanú alá eső pap felett minden esetben a saját egyházi bírósága ítélt. A miniszter akkor vonta csak meg a kongruát, ha az egyházi bíraskodás befejeződött. Ha az egyházi hatóság a miniszter felszólítására három hónapon belül nem intézkedett, a 9. § szerint a miniszter a rendelkezésére álló adatok alapján intézkedhetett a kongrua megvonása felől. Ugyanígy intézkedhetett akkor is, ha az egyházi hatóságnak a panasz alapos volta ellenére a lelkészt felmentette. De ebben az esetben az egyházi hatóságok a miniszter határozata ellen jogában állott a közigazgatási bíróságnál panaszt tenni. Az államellenesség fogalmát az 1893:XXVI. törvénycikk 13. §-a határozta meg, pontosan kifejezve a kifogásolható cselekmények célját. A szóban forgó paragrafus az állam alkotmánya, nemzeti jellege, egysége, különállása, területi épsége, továbbá az állam nyelvének törvényben meghatározott alkalmazása ellen irányuló cselekményeket minősítette államellenes jellegűeknek.

A fenti előírások első olvasásra nagyon szigorúaknak látszanak. A román papság egy része – mint láttuk – nem is akarta elfogadni. A román ortodox egyház legfőbb testületének ezzel a kérdéssel foglalkozó közgyűlésén 1899. május 28-án 28 szavazat a kongrua visszautasítását indítványozó javaslatra esett. Bizonyára a szavazók közül került ki az a román krónikás is, aki a nagyszebeni Tribuna 1900-i népi kalendáriumában a kongruát egyenesen egyházüldözésnek minősítette.⁸⁴ Más románok azonban nem voltak ilyen borúlátók a kongruával szemben. Ezek a magyar kormány addigi eljárásában kedvező lehetőségeket láttak. Szebenben nagyon jól tudták az egyházi vezetők, hogy a magyar kormány 1895-ben meghagyta az állami dotációt azoknak a szebeni ortodox román szentszéki ülnököknek és teológiai tanároknak is, akiket a memorandum-perben elítéltek.⁸⁵ A kormány már azelőtt is támogatott jogerősen elítélt román lelkészt, mert a politikai mozgalmakban vállalt vezető szerepet sem tekintette dehonesztálónak. Köztudomású, hogy a román választók 1881-ben tartott nagyszebeni értekezlete milyen döntő jelentőségű volt az ország alkotmánya elleni román mozgalom fejlődése szempontjából. Itt határozták meg a román nemzeti párt programját, Erdély autonómiájának követelését stb. E konferencián Popea Miklós román püspökhelyettes elnökölt. Mégis midőn Popeát nemsokára karánsebesi püspökké választották, a kormány nem emelt kifogást ellene, és megerősítésre felterjesztette.⁸⁶

A szebeni román vezetők többségében ezek és más hasonló tények azt a meggyőződést érlelték meg, hogy a kongrua elfogadása nem lesz veszélyes a román papság politikai és nemzeti függetlenségére nézve. Az események lassanként valóban ezt a felfogást igazolták. A kongrua kiutalása minden nagyobb zavar vagy súlyosabb következmény nélkül évről-évre megtörtént. Az 1898-i törvény még a magyar nyelv tudását sem írta elő – a magyar uralom harmincadik évében – a kongruát élvező papok számára. Ezt az 1909:XIII. törvénycikk

cselekedte meg, de még ez is öt éven belül további kivételezést biztosított azoknak a papoknak, akik egyébként a minősítéssel rendelkeznek és a nyelvi előírás teljesítésére törekszenek.

Mikor Apponyi vallás- és közoktatásügyi miniszter törvényei miatt a románok vezetői nagy politikai tüntetéseket indítottak, több román pap nem vett részt e tüntetéseken. Bizonyára tartottak az esetleges megtorlástól, a kongrua elvesztésétől. Ekkor a főleg társadalmi és anyagi kérdésekkel foglalkozó beszercei román hetilap egyik jogász cikkírója (valószínűleg Onişor Victor) cikksorozatban fejtette ki véleményét a papság helyzetéről. „Az állami fizetéskiegészítésből származó függés nem olyan veszélyes” – állapította meg bevezető cikkében, mert azok a félelmek, melyek a kongrua elvesztésére vonatkoznak, „alaptalanok és a jogi helyzet nem ismeréséből származnak”.⁸⁷ A kongrua nem rendeli alá a papot az államnak. „A törvény ezt a javadalmat nem bizonyos politikai szolgálatokért vagy bizonyos alkalmasságért adja, hanem a lelkesítő tevékenységért. A fizetéskiegészítés csak a törvényes feltételek megléte és a törvény alapján nyerhető el. Nincs olyan miniszter vagy más szerv, amelyik a törvény által meghatározott követelményektől elütően adhatna fizetéskiegészítést. Az egyszer elnyert javadalmat pedig a törvény értelmében, ismét csak bizonyos, a törvény által meghatározott cselekedetek miatt lehet elveszíteni. E dolog ismerete és megértése fel kell, hogy ébressze a lelkészekben hivatásuk jelentőségének és az állammal szembeni függetlenségüknek tudatát. Az állam nem kér semmiféle szolgálatot a papoktól, mert ők nem a közhatalom ügynökei, nem állnak függő viszonyban az állammal, vagy az államhatalom szerveivel. Csak a papi hivatásuk teljesítését kívánják tőlük, ami nem az állam kérése, hanem az ő hivatásuké. A törvény által adott minden fizetéskiegészítés ellenére a papok jogi helyzete semmiféle változást nem szenved, tovább is ugyanazon egyházi felsőbb szerveknek maradnak alárendelve, amelyek hatásköre alatt eddig is voltak.”⁸⁸

A következő évek eseményei valóban bebizonyították a fejtegetések igazságát. A román papság az 1910. és 1911. években még nagyobb számmal vett részt a román politikai mozgalmakban, mint azelőtt. Az 1910-ben tartott nagyszebeni választói konferencia egyik alelnöke Iván Miklós, a nagyszebeni román ortodox főegyházmegye szentszékének előadó-ültnöke volt (akinek tehát magyar államsegélykiutalás biztosította a fizetését). E konferencia közgyűlésén a magyar államot a leghevesebben támadták. 1911-ben a román vidékeken tartott sorozatos népgyűléseken még erősebb volt a támadások hangja. A nagyobb városokban és falvakban rendezett népgyűléseken tömegesen vettek részt a magyar államtól segílyt vagy fizetéskiegészítést élvező román papok. Aradon, a február 16-án tartott gyűlésen jelen volt Ciorogariu Román, a papnevelő szeminárium igazgatója, hat esperes, egy teológiai tanár, tizennégy plébános stb. A népgyűlésen elfogadott határozatban éles hangon bírálták a kormányt, s ragaszkodásukat fejezték ki a román nemzeti párt programjához. (Ennek egyik pontja tudvalevően az állam alkotmányának megváltoztatását célozta.) Jelen több brassói román pap volt (dr. Softu, Ştefan Vazul, Priscu János stb.), továbbá húsz vidéki román pap. E népgyűléseken való részvételéért a jelenlevő papi személyek közül az állam egyiknek sem vonta meg a kongruáját.

E tényekből megállapíthatóan a kongrua megvonásának veszedelme valóban nem volt nagy, s a magyar állam a kongruát nem használta politikai fegyvernek. A román papi állás jelentőségéről és anyagi szilárdságáról tehát olyan – vagy hasonló – véleményünk lehet, mint amelyet Iorga Miklós román történétíró 1926-ban kifejtett. „A magyar uralom alatt – írta Iorga – Erdélyben a papi pálya egyike volt a legkeresettebbeknek. A kongrua megadásával a falusi papok jövedelmei érezhetően megjavultak, és papjaink anyagi helyzete elég kielégítő volt. Az anyagi függetlenség nagyon hozzájárult papságunk erkölcsi felemelkedéséhez a nép és a közigazgatási hatóságok előtt egyaránt. Ezenkívül a papi pálya nemzeti függetlenséget is kínált, és ismeretes, milyen fontos szerepe volt papságunknak a politikai harcokban.”⁸⁹

A papság kielégítő anyagi helyzete következtében a magyar uralom alatt a magyar állam több mint 3500 papi személy és családja megélhetését biztosította. Az ortodox egyházban 1943 pap, a görög katolikusban pedig 1475 anyaegyház-községben és 1600 filiában több mint másfélezer pap működött az első világháború első évében.⁹⁰ A magyar kormány tehát a kongruával anyagi függetlenségét biztosította a román papságnak, noha ismerte a papság állam- és magyarellenes szerepét. A kongrua elvonását pedig nagyon ritkán mondta ki. Pedig meglett volna rá az oka. A nagyszebeni román érsekség ugyanis a kongruakéréshez szükséges érseki bizonyítvány kiadása körül súlyos visszaéléseket követett el. Az érsek olyanoknak is kiadta a felszentelésről szóló okmányt (ezt singhelie-nek hívták), aki erre nem volt jogosult. Később kiderült, hogy egy ilyen hamis adatokat állító okmányt az érsek 800 koronáért adott egy illetőnek. A kormány, ha rosszakarat vezet, ebből a visszaélésből kifolyólag súlyos megtorlással élhetett volna. Ehelyett megelégedett az érsek azon kijelentésével, hogy a kifogásolt hamis okmányt elolvasás nélkül írta alá.⁹¹

A papság anyagi helyzetére vonatkozó források a román papnevelő szemináriumok, a teológiai főiskolák állami segélyezését is bizonyítják. A görög katolikus egyház papnevelő intézeteinek fenntartását a katolikus Vallásalap, a görögkeletiekét az államsegély biztosította. A Vallásalap gondoskodott a román görög katolikus teológusok élelmezéséről, ruházataról, sőt gyógykezeltetéséről is. Néha még a külföldön tanuló román teológusok útiköltségét is a Vallásalap fedezte. Amelyik püspökségnek nem volt saját papnevelője, annak növendékeit a Vallásalap a latin szertartású nagyvárad, szatmári és a görög katolikus ungvári papnevelő intézetekben taníttatta. A szamosújvári görög katolikus szeminárium fenntartásához a Vallásalap mellett az államkincstár is hozzájárult. Ez utóbbi fedezte 1916/17-ben a balázsfalvi szeminárium átalakítási költségeit is.⁹² A román görögkeleti teológiai tanárokat a magyar államkincstárból fizették. Az e célra adott összeg egy részét az állam a konzisztóriumoknak, nagyobb részét pedig közvetlenül az egyes személyeknek fizette ki az adóhivatalok útján.⁹³

Az állam ezenkívül évenként bizonyos összeget folyósított a román görögkeleti teológusok egyetemi tanulmányainak a fedezésére. Ez összegből évenként négy teológus tanult magyar és külföldi egyetemeken. Így magyar állampénztárból folyósított ösztöndíjjal tanult többek között dr. Ghibu Onisifor, Regman Miklós, Tulbure György, Triteanu Lázár, Enescu József, Miron Cristea, Blaga József stb.

A papság és papnevelés állami támogatása mellett, az egyházközségek anyagi terheinek tekintélyes részét gyakran szintén a Vallásalap és az államkincstár vállalta magára. Valahányszor valamelyik egyházközség új templomot akart építeni, vagy a meglévőt szerette volna kijavítani, a gyűjtés mellett egyik legjelentősebb lehetőség a Vallásalap vagy az államsegély volt. A román görög katolikus egyházban sok egyházközség a magyar hatóságok, vagy éppen a Vallásalap kegyurasága alatt állt. Így a nagyvárad püspökség területén 77 plébániában a Vallásalap, több mint 20-ban különféle római katolikus intézmények, a lugosi egyházmegye 45 plébániájában ismét a Vallásalap, mintegy 30 más plébániában pedig a magyar pénzügy- illetve a földművelésügyi minisztérium volt a kegyúr. Ez azt jelentette, hogy a plébániákban a templomokat és más egyházi épületeket rendszerint a kegyurat képviselő szervek építették fel. A Vallásalap különösen sok templom felépítését fedezte a lugosi görög katolikus egyházmegyében. A templomépítés Olteanu János püspöksége alatt kezdődött, midőn a Vallásalpból Izgár, Petromány, Rakovics és Vermes községekben építettek új templomokat. Mikor Olteanu a vidék látogatására készült, s a kultuszminisztertől az utazási költségek fedezésére külön segélyt kért, beadványban így írt: „Én a kérdéses körútra legalkalmasabbnak tartom a mostani időt, midőn – a magyar kormány kegyéből épített új templomok befejezésével és felszentelé-

sével – tényekkel igazolhatom híveim előtt, hogy mennyire gondoskodik hazai kormányunk rólunk, s mily nagy kegyekkel áraszt el bennünket.”⁹⁴ Később ugyanebben a püspökségben dr. Mihályi püspök idejében harminc új templomot építettek, huszonnégyet kijavítottak és harminchárom iskolaépületet emeltek. A költségek nagy részét a Vallásalap fedezte. Emellett a miniszter az államkincstárból is utalt ki segélyeket azoknak az építkezni akaró szegényebb román görög katolikus plébániáknak, melyek nem állottak a Vallásalap kegyurasága alatt. Jó pár százra rúg azoknak a plébániáknak a száma, melyekben az új templom felépítése, illetve a régi kijavítása a Vallásalap és az államkincstár segítségével történt meg.

A román görög katolikus egyházközségek mellett a kormány nem utasította el a román görögkeleti egyházközségek segélykéréseit sem. A kultuszminisztérium kimutatása szerint az első világháború előtti évtizedekben a kormány a következő görögkeleti román egyházközségek templomainak felépítéséhez adott anyagi segítséget: András, Bernád, Borsómező, Burjánfalva, Béganyiresd, Birda, Csarnóháza, Dés, Erzsébetváros, Felsőcsertés, Felsőporumbák, Gerendkeresztúr, Halumány, Istvánlak, Kisbecskerek, Korostarján, Kislaka, Les, Lüki, Mártonhegy, Maroskeresztúr, Mezőbergenye, Marosaszó, Nagydisznód, Nagydevecser, Oláhtyukos, Pakles, Pokola, Pürkerec, Szakadát, Szirbó, Sellemberk, Szarakszó, Tirgovesti, Terebes, Torontáloroszi, Unip, Vámosláz, Vársonkolyos, Valkány, Zöldes, továbbá a csiklóbányai zárda és a mironforrási klostrom.

A magyar kormány anyagi segítségével javították ki és állították helyre Alcina, Alsógezés, Alparét, Arany, Budafalva, Bendorf, Boholc, Brulya, Buziásfürdő, Berekszó, Csicsóújfalu, Csíkkardál, Csulpesz, Erdőhát, Gajná, Gaunoasa, Jakabfalva, Kőhalom, Kupsafalva, Kosztafalva, Kisdebrecen, Köved, Kálbor, Kutin, Kossó, Mogos, Magaró, Mezőtelegd, Milova, Nyárádszentbenedek, Nyárfás, Oláhszentandrásfalva, Obád, Omlód, Prázmár, Ruzska, Szelecske, Sepsiszentgyörgy, Sövényesg, Szászahuz, Tiszavina, Temesújnép, Telekirécse, Újváros és Zsombor községek templomait, valamint Aga, Felsőkápolna, Hortobágyfalva, Jánosda, Kóródszentmárton, Marosorbó, Magyarcséke, Ördögkút, Rákos, Sövényfalu és Temesvukovár papi lakásait. Ugyancsak a magyar állampénztárból adott anyagi segítséggel szerelték fel és rendezték be az Alsódoboly, Dés, Falkusa, Felsőorbó, Felsőkastély, Hegyeslak, Kisbecskerek, Marosillye, Székelyandrásfalva, Székelyföldvár román görögkeleti egyházközségek templomait. Magyar államsegély tette lehetővé a fentiekén kívül a márpodai, offenbányai és szászkézdi román görögkeleti templomok tornyainak kijavítását, a dési, skoréi és újegyházi görögkeleti templomok harangjainak beszerzését. Néhány román görögkeleti egyházközségben – így a rogoziban, illenbákiban – a templom udvarának bekerítéséhez is államsegélyt kértek és kaptak a hívek.

A magyar államsegély mellett a román egyházközségek építkezési és fenntartási kiadásainak fedezése elsősorban az egyházközség részére az illető helységben megszavazott községi vagy városi segéllyel történt. A legtöbb román községben ez semmiféle nehézségbe nem ütközött. Román jegyző, román bíró, román községi tanács – mind románok lévén, könnyen szavazták meg a román egyházközség részére kért segélyt. Ez vegyes nemzetiségű városban sem ütközött akadályokba. Szászvárosban az új kereszthez szükséges fát szavazták meg,⁹⁵ más városban készpénzsegélyt. Ha ez nem volt elég, akkor az egyházi vezetők gyűjtési engedélyt kértek a hatóságoktól. Az ismert román nemzetiségi sérelmek között nem található olyan, amelyik ilyen gyűjtés iránti kérés megtagadását panasználja. A magyar hatóságok az ilyen kéréseket előzékenyen teljesítették. Érdekes volt a nagyszebeni román görögkeleti katedrális felépítésére rendezett gyűjtés. Ez majdnem félszáz esztendeig, 1857-től 1906-ig tartott. Şaguna indította meg, visszatartva az osztrák kormánytól a papságnak adott államsegély egy részét.

Így a katedrálisalap 1868-ig 22 400 forintra emelkedett. Ez évtől kezdve a magyar kormány vállalta ugyanazon összeg további utalását, noha tudta, hogy az osztrákok éppen azért adták a románoknak a segílyt, mert meg akarták őket az 1848–49-es Kossuth-ellenes harcaikért jutalmazni. 1900. december 31-én a katedrálisalap már 507 837 korona 6 fillér volt, aminek tehát majdnem fele a magyar állam segílyéből származott. A felépítéskor az állam még külön 15 000 koronát adott. Tehát a híres szebeni román ortodox katedrális 50 százalékban magyar államsegélyből épült fel.⁹⁶

Ilyen esetekben a magyar társadalom is gyakran támogatta a román egyházi célokra rendezett gyűjtés sikerét. Sőt nemegyszer magyar földbirtokosok építettek fel román templomokat. 1872-ben gróf Zichy Domokos majori (Beszterce–Naszód megye) magyar földbirtokos Kisilva községben járva, magához hívta Nechiti Gábor román tanítót, a kisilvai román egyház kurátorát, s megkérdezte: Akartok templomot építeni? – Hogyne akarnánk – volt a felelet –, de szegények vagyunk. – Megcsináltatom én a templomot, ti csak az anyagot szedjétek össze – mondotta a gróf, s akképpen is cselekedett. Kifizette az összes pénzkidadásokat, s így a szép templom felépült.⁹⁷

Zichyhez hasonló módon járt el Huszár Károly lugoskiszfalui magyar földbirtokos is. Magyar források szerint a Wesselényi család több tagja szintén jó pár román község egyházi szükségleteit fedezte. Egyes román lakosságú megyék főispánjai ugyancsak jóakarattal támogatták a román egyházakat és azok anyagi kéréseit. Így dr. Dézsi Zoltán, Szolnok–Doboka vármegye főispánja, akinek a román egyházi és felekezeti ügyekben tanúsított segítségét, a dési román görög katolikus templom felszentelése alkalmából, a szamosújvári román görög katolikus püspök külön beszédben köszönte meg.⁹⁸

Kisebb helységekben a román egyházközségek majdnem minden jelentősebb kiadásukat egyházi célra rendezett előadások vagy műsoros ünnepélyek bevételeiből fedezték. Alig van olyan román napi- vagy hetilap, amelyikben ne lenne valamilyen beszámoló az ilyen ünnepélyek sikeréről. E beszámolókból kiderül, hogy a vegyes lakosságú falvakban a magyarok mindig szép számmal vettek részt a román egyházi célú estélyeken és tekintélyes felülfizetésekkel támogatták a román egyházakat. Például a körösbányai román görög katolikus pap 1897-ben nyilvánosan megköszönte, hogy az egyházközség képviselői által rendezett bálon többek között Nagy János albiró, Mészöly közjegyző, Pap Károly jegyző, Szegedy református lelkész stb. adakoztak az egyház javára. A felsorolt magyar neveken kívül még más magyar nevű adakozót találunk a beszámolóban, melynek bizonyossága szerint a magyarok szép összeggel segítették az egyházközséget.⁹⁹ Pár év múlva a rettegi román egyházközség bizottsága rendezett ünnepélyt a görög katolikus egyház javára. A rendes helyáraknál nagyobb összeget tizenöt jelenlevő fizetett: e tizenöt közül kilenc magyar volt. „Különleges köszönetünket fejezzük ki a más néphez tartozó értelmiségnek, amelyik megtisztelt bennünket jelenlétével” – írta a beszámoló szerzője.¹⁰⁰ 1912-ben az abrudbányai magyarok szép számban jelentek meg az ottani román bálon.¹⁰¹ Hasonló esetek százával találhatók a román sajtó hasábjain az egész magyar uralom alatt, bizonyítván, hogy a magyar társadalom legtöbb helyen nem zárkózott el a románság elől.

Kielégítő, sőt évről-évre jobb anyagi helyzetükben a román egyházak nyugodtan végezhették munkájukat. Ez a munka – amint láttuk – inkább faji és nemzeti jellegű volt, mint keresztény. A magyar hatóságok teljes mértékben tudták ezt. Azt is tudták, micsoda visszaélések, micsoda korrupció folyik a román – különösen a görögkeleti – egyházban. Az egyház vezetői a Szervezési Szabályzatot soha nem tartották be, ha érdekeik mást kívántak. Mețianu érsek önkényesen, zsarnoki módon kormányozta az egyházat. A konzisztórium határozatait a végrehajtáskor megváltoztatta. Mikor az érseki zsinaton a szabályok meg nem tartását kifogásolták, felállott és kijelentette: „Egyházunk törvénye és utasítása én vagyok.”¹⁰² Mindezek ellenére a magyar hatóságok a törvényben biztosított román egyházi önkormányzatot, a román egyházi szervek mozgási

szabadságát, az egyházi gyűlések jogát, a szórványok gondozását, a sajátos román egyházi ünnepek megtartását mindvégig tiszteletben tartották. Hogy a román egyházi önkormányzat és vallásszabadság nem üres szólam, hanem valóság volt, azt könnyű megállapítani a román sajtóból és egyházi gyűlések jegyzőkönyveiből, ahol komoly vallásszabadsági sérelem nem található. Sehol sem akadtam olyan panaszra, mely szerint román görög katolikus vagy görögkeleti vallású egyéneket erőszakkal vagy megfélemlítéssel más vallásra, más egyház szertartásában való részvételre, vagy éppen más egyházak anyagi terheinek hordozására, idegen templomok felépítésében való részvételre kényszerítettek volna. Arra sem volt példa, hogy a román görögkeleti egyháznak a nyugati keresztény egyházak nagy ünnepeinél későbbi időpontra eső ünnepeit hatóságok megzavarták volna. A görögkeleti karácsony, húsvét és pünkösd nem esik össze rendszerint a nyugati kereszténység e nagy ünnepeivel, mert az utóbbiakat a nyugaton használt kalendárium szerint hamarabb ünneplik. Nincs panasz arról, hogy a magyar hatóságok e más időpontra eső ünnepnapokon megzavarták volna a román nép ünneplését. A nyugati keresztények tehát előbb, a román görögkeletiek pedig később tartották ünnepeiket. Ebből néha zavaró látvány keletkezett. Megegett, hogy mikor a római katolikusok vagy a protestánsok kijöttek a templomból, a faluban és a határban dolgozó románokat láttak. Ez éppen olyan zavarólag hatott a magyar keresztényekre, mint a román görögkeletiekre az, midőn nagy egyházi ünnepeiken a templomból kijövet a hivatalokat és üzleteket nyitva találták. Megtörtént, hogy valamelyik hatalmaskodó csendőr a nyugati keresztény ünnepeken nem engedte, hogy a görögkeleti román a határban munkálkodjék. Így tett 1900-ban egy zernyesti magyar csendőr is, megtiltván a románoknak, hogy a katolikus karácsony ünnepén dolgozzanak. Ezért büntetésből feljebbvalói áthelyezték.¹⁰³

Déván a magyar és román kereskedők megegyezést kötöttek egymás ünnepeinek megtartására. A megegyezés szerint a nyugati kereszténység karácsonyán, december 25-én a román kereskedők zárva tartották üzleteiket. Ugyanígy cselekedtek a magyarok a görögkeleti karácsony napján, mely a régi naptár szerinti január 6-ra esett, a nyugati karácsony után 13 nappal. A megegyezés tehát kölcsönös engedékenységgel és egymás iránti türelemmel mindenféle ünneprontó lehetőséget eleve megakadályozott.¹⁰⁴

A hatóságok általában vigyáztak a lakosság vallási érzékenységére. Vízkereszt ünnepén a nagyobb városokban, így például Brassóban és Szebenben a katonaság ünnepélyesen részt vett az ortodox vallási szertartásokon. Díszcsapat vonult ki, díszlövéseket adtak le, majd a szertartás után az ezred zenekarának román dallamai mellett tértek vissza a kaszárnyájukba.¹⁰⁵

A román egyházfőket a hatóságok magas egyházi és közeleti méltóságoknak megfelelő fogadtatásban részesítették. Ha valamelyik magasrangú magyar állami tisztviselő román érseki székhelyre érkezett, nemegyszer tisztelgő látogatást tett a román érseknél. 1913-ban Jankovich magyar vallás- és közoktatásügyi miniszter személyesen meglátogatta a román érseket. Az érsek üdvözlő szavai után előállott Micu Moldovanu János érseki tanácsos, és román nyelvű beszédet intézett a miniszterhez, „azért, hogy a miniszter úr ő excellenciájának is alkalma legyen gyönyörködni a mi román nyelvünk édes hangjaiban”.¹⁰⁶

Az itt felsorakoztatott adatokból széles körvonalakban bontakozik ki előttünk a magyar állam területén élő román egyházak helyzete. Azonban a magyar uralom alatt élő román egyházak lehetőségei még világosabban kirajzolódnak, ha azokat összehasonlítjuk a szomszédos országokban élő románok egyházi helyzetével.

A szomszéd országokban élő románok egyházi helyzete

Vessünk egy pillantást mindenekelőtt a szabad román királyság egyházi helyzetére. Itt a románok 91%-a ortodox vallású volt. Ez a tény az alkotmányban is kifejezésre jutott, mert az az ortodox vallást uralkodó vallásnak, az egyházat pedig államegyháznak minősítette. Az

alkotmány az ortodox vallás mellett más vallások szabadságát azzal a feltétellel biztosította, hogy „azok gyakorlata ne jöjjön összeütközésbe a közrenddel és a jó erkölcsökkel”. Nem ismerte el azonban a görög katolikus egyházat, és annak Magyarországról átszármazott híveit az ortodoxok közé sorolta.

Az uralkodó vallásnak előjogai voltak a többivel szemben. Állami dotációban csak az ortodox egyház és papjai részesültek. A kultuszadót azonban mindenkinek fizetnie kellett. Az ortodox egyház legfontosabb szervezeti, anyagi és egyházfegyelmi kérdéseiben az állami hatóságok döntöttek. Püspökeit és az érsek-metropolitát a Román Ortodox Egyház 1872-ben megszavazott törvénye alapján az úgynevezett nagyválasztói kollégium választotta. E kollégium a Szent Szinódus, a román szenátus és képviselőház tagjaiból alakult. Az állam és a politika befolyása tehát korlátlan volt, az egyház teljesen alárendelt szerepet játszott az állami hatóságokkal szemben. A Szent Szinódus gyűléseit királyi dekrétummal hívták össze. A gyűlések tárgysorozatát a vallás- és közoktatásügyi miniszter jóváhagyásával kellett összeállítani; az egyházfegyelemről, az egyházi folyóirat megindításáról királyi dekrétum intézkedett. A folyóirat működését állami törvény szabályozta, melynek végrehajtásáról a miniszter gondoskodott.¹⁰⁷

Mint láttuk, a magyarországi ortodox román egyház az államtól függetlenül, szabadelvű önkormányzat alapján intézte saját ügyeit, és az állam ellen éles elvi és gyakorlati harcot folytatott. A román királyságban élő ortodox hívek és papok ilyen jogokról nem is álmodtak. A Szent Szinódusnak semmiféle önállósága nem volt a mindenkori kormányokkal szemben. Ezek önkényesen, tetszésük szerint döntöttek az egyház legfontosabb ügyeiben. Főpapokat választottak meg, püspököket fosztottak meg állásuktól. Serafim főpap esetében olyan Szent Szinódus intézkedett, amelyben – Iorga történetíró szavai szerint – „a főpapok közti irigység egyesült a kormánnyal, sőt minden kormánnyal szembeni szolgálai meghunyászkodással”.¹⁰⁸

Ez az állapot általában jellemző volt nemcsak a román, hanem a szerb és orosz ortodox egyházak és az állam közti viszonyra is, hiszen logikusan következett az ortodox államegyház cezaropapiztikus szervezetéből. Csattanósan bizonyította ezt a szerb kormány pár évvel későbbi eljárása Mihály metropolitával, a szerb ortodox egyház akkori fejével szemben. A metropolita néhány püspökkel együtt felemelte szavát egy új törvény ellen, amely a bélyegkötelezettséget elrendelte. Emiatt a kormány kérésére a fejedelem a metropolitát minden vizsgálat nélkül, dekrétummal elmozdította állásából és egy kolostorba internálta. Ugyanakkor helyét mással töltötte be. A szerb papság egyhangúlag az elmozdított metropolita mellé állott. A belgrádi polgárok deputációt menesztettek a fejedelemhez. A cár is közbelépett a népszerű metropolita érdekében. Mindhiába! Tiltakozni mert egy törvény ellen. El kellett tűnnie a kolostorban.¹⁰⁹

A román állam és az ortodox egyház közötti viszonyra éles fényt vet az 1911-ben kirobbant erkölcsi botrány. Gherasim Roman-i püspök Románia érsek-primását erkölcstelenséggel, plágiummal és eretnekséggel vádolta. A kormány mindkettőt eltávolította állásából, noha a vádat emelő püspök igazát, feddhetetlenségét mindenki ismerte. Egyik román újság szerint ő képviselte mindazokat, „akik az egyház kebelében vagy megbarátkoztak a szennyes uralommal, vagy pedig otthagya az egyházat, elfutnak”. A megüresedett primási székbe nehezen találtak megfelelő embert, mert kiderült, hogy a püspökök többségét a kormány megvesztegette, így akarván biztosítani szavazatukat a Szent Szinódus döntő ülésén. Ekkor elterjedt az a hír, hogy a primási székbe egy erdélyi román püspököt akarnak meghívni. Az egyik bukaresti lap ezt megvalósíthatatlannak minősítette, mivel az erdélyi román püspökök „igazi egyházi fejedelmek, akiket a püspöki székből csak a halál képes kimozdítani”. Bizonyára nem is vállalnák el a felajánlott méltóságot, mert éreznék, mennyire sértő ez Romániára nézve. A román nemzet és a román ortodox egyház sértve érezhetné magát, mert egy erdélyi román

püspök meghívása annak beismerése lenne, hogy „az egész romániai ortodox egyházban nem találnak a primási székre rátermett egyént”.¹¹⁰

A magyarországi és a romániai román egyházak helyzetének összehasonlítása érdekes megállapításokat tesz lehetővé. A romániai 6 700 000 ortodoxnak két érseke és hat püspöke volt. A magyarországi 3 millió román görög katolikus és görögkeleti egyházakban összesen két érsek és öt püspök vezetése alatt élte a maga egyházi életét. Azaz a magyarországi románoknak, akik szám szerint a romániai románoknak csak mintegy 50%-át tették ki, majdnem ugyanannyi egyházi fejedelmük volt, mint román királyságbeli testvéreiknek. A parókiák számának összevetése is hasonló eredményt mutat (Romániában 6636, Magyarországon 6135). Ezzel szemben a papok száma már nagyon különböző volt. Romániában már sokkal magasabbra rúgott, mint Magyarországon, ahol a kisebb létszámú papság sok parókia között választhatott. A papi pálya tehát vonzóbb, megbecsültebb volt Magyarországon, mint Romániában.¹¹¹

Egy kérdésben mind a magyarországi, mind a romániai román egyház egészen azonos felfogást vallott: a román nacionalizmus támogatásának és minden eszközzel történő erősítésének kérdésében. Magyarországon ez a két román egyház közös harcát jelentette a magyarság ellen, a románok között élő magyarság elrománosítása, a románság erősítése érdekében. Mint a brassói román lap írta, „a román nép csak egyetlen egyházat ismer: a román egyházat. A közöttünk kialakított minden különbség ellenére egy és azonos egyházat képezünk, amelynek az a hivatása, hogy nemzeti egységünket védje és művelje. Közös harc tehát a mi kötelességünk.”¹¹²

Ugyanilyen jellegű nemzeti kötelességének érezte a romániai ortodox egyház a Romániában élő nem román nemzetiségek elromanosítását. „A Szent Szinódusnak arra kell törekednie – írta az egyházi folyóirat –, hogy a hazánkban összegyűlt különböző idegen nemzetiségű elemek beleolvadjanak a román nemzetiségbe, s igazi és végleges fia legyenek a román nemzetnek. Ezt azonban csak akkor lehet elérni, ha a már politikailag románokká változott idegenek egyházzilag is ortodox román keresztényekké válnak.”¹¹³ Ez volt tehát a román állam sovinizta végcélja.

A nem ortodox vallású román alattvalók, főleg a római katolikus vallású magyar nyelvű csángók és a zsidók csakhamar minden téren tapasztalták a román állam sovinizta politikájának következményeit. Az alkotmány papíron ugyan biztosította a vallásszabadságot, de a gyakorlat mást mutatott. A zsidó tanulóknak félnapot szombaton is az iskolában kellett tölteniük, vallási ünnepüket tehát nem ünnepelehetik meg. A római katolikus csángóknak is meg kellett ülniük az ortodox egyházi ünnepeket. Velük szemben a román sovinizmus különösen rosszindulatú volt. Nyelvüket a templomi istentiszteletről kitiltotta. A magyar nyelvű gyermekek számára az 1893-as közoktatási törvény alapján a iasi-i román püspök csak román nyelvű káté kinyomtatását engedélyezte.

A román kormány a magyar nyelvű csángókat minden eszközzel el akarta románosítani. Ezért utasította az általa kineveztetett román püspököt, hogy a csángó falvakba csak olyan papokat küldjön, akik nem tudnak magyarul. Akik még a régebbi időben kerültek oda, azok a következő utasítást kapták: „A templomokban magyarul imádkozni, énekelni, magyar szentbeszédet tartani nem szabad.” A püspök tilalma értelmében a papoknak még magánérintkezésükben sem volt szabad magyarul beszélni híveikkel. A magyar sajtó több ízben szóvá tette a román kormány e politikáját. Barabás Endre, a romániai helyzet egyik legalaposabb ismerője, könyvben és cikkekben foglalkozott a romániai csángók szomorú helyzetével. Rámutatott a magyarországi román nemzeti egyházak virágzó helyzetére, és a magyar és román kormány egyházi politikája közötti különbségekre. A magyarországi román sajtó képviselői válaszuk-

ban kivétel nélkül helyesnek és jogosnak tartották a bukaresti román kormánynak a csángókkal szemben gyakorolt egyházi politikáját.

A sokszor idézett szászvárosi Libertatea, mely éppen Moța ortodox esperes – tehát egyházi ember – szerkesztésében jelent meg, Barabás egyik cikkével kapcsolatban legelőször is azt állította, hogy a romániai csángók már nem tudnak magyarul, azért beszélnek nekik a templomban románul. De még ha magyarok, és tudnak is magyarul, akkor sem szabad elfelejteni, hogy „Románia nemzeti állam, nem többnyelvű, mint Magyarország. A tizenhat magyarnak mondott község miatt [valójában románok – állította Moța –, miután lakóik csak románul tudnak] talán csak nem kérik azt, hogy Románia megváltoztassa iskolatörvényét.”¹¹⁴ A cikkíró tehát azon a véleményen volt, hogy mivel a csángók már csak románul tudnak, így „tényleg románok”. Míhelyt azonban a székelyföldi, csak magyarul beszélő románokról esett szó, ugyanez az újság tüstént amellet szallott síkra, hogy az a nyelv, amit a nép beszél, nem kritériuma a nemzetiségnek. És nemcsak ez az újság, hanem az egész román sajtó hasonló magatartást tanúsított, amikor 1912-ben felszínre került a magyar görög katolikus püspökség ügye. Pedig – mint láttuk – ennek az intézménynek a magyarság csak védekező, s nem támadó szerepet szánt.

A legszomorúbb egyházi helyzete a balkáni ortodox államokban és a cári, ugyancsak ortodox birodalomban élő ortodox románoknak volt. Itt mindenütt cezaropapisztikus állam-egyházi rendszer érvényesült, azaz a szerb, bolgár, görög, és cári orosz állam és az ortodox egyház akarata minden téren egyet jelentett. Román vonatkozásban a románok román nemzeti érzésének az ortodox államegyház általi teljes megsemmisítését. Az említett államok egyikében sem engedték meg, hogy az ortodox románok román nemzeti alapon külön szervezkedjenek. A Szerbia és Bulgária területén élő közel félmillió román ortodoxnak sem a 19. század második felében, sem a 20. század első évtizedeiben nem volt román egyháza és papsága. Román nyelvű ortodox istentisztelet helyett szerb és bolgár nyelvű szertartásokat kellett tartaniuk. A szerb papok még a román családneveket is elszerbesítették.¹¹⁵ 1915-ben a szerbiai románok helyzetét memorandumban tárták a román parlament elé. Ebben részletes adatokkal ismertették a románok ottani helyzetét. „A román egyházak eltűntek, a román lelkészeket lassanként szerb lelkészekkel cserélték ki, aminek az lett a következménye, hogy a szerbiai templomokban a románok csakis szláv nyelven miséznek.” A timoculi püspök 1899. évi augusztus hó 18-án 765. számú körrendeletében arra utasította a lelkészeket, hogy a román gyermekeknek csakis „tisza szerb nemzeti keresztneveket adjanak, és erre a célra egy, az ilyen neveket magában foglaló táblázatot állított össze”.¹¹⁶

A görög állam területén és a görög többségű, de Törökországhoz tartozó szomszédos vidékeken élő macedo-románok sorsa még reménytelenebb volt. A görög kormány és állam-egyház mindent megtett a románok elgörögösítésére. Elsősorban a saját területén élő románokat üldözte, de állandó nyomása ránehezedett a török birodalomhoz tartozó balkáni vidékek románjaira is. Román állítás szerint ez utóbbiak ellen bűnöző bandákat béreltek fel, akik mindenféle kínzásokat és kegyetlen gyilkosságokat követtek el a románoktól lakott területeken. „Ötven esztendő lefolyása – írta a brassói román lap – nem volt más, mint a törökországi románok elleni végtelen nyomás, zaklatás, amely hol a vallási szolgálat elutasítása, kiátkozások, a török hatóságok előtti rágalmazó feljelentések, hol a sokkal borzalmasabb mézarlások és más borzasztó bűnök formájában érvényesült. Egyetlen keresztes hadjáratot sem irányítottak nagyobb elkeseredettséggel és megfontolással, mint azt, amelyet a törökországi román egyházak és hívek ellen indítottak.”¹¹⁷

De a cári Oroszországban élő besszarábiai románoknak sem volt rózsásabb a helyzete. Mint láttuk, a magyarországi románok tudták ezt. Az orosz állam és ortodox egyház szintén nem

engedte meg a román nemzeti alapon való egyházi szervezkedést. A templomban nem volt szabad románul beszélni és imádkozni. 1908-ban híre futott, hogy a cár megengedi a román nyelvű istentisztelet tartását a templomokban. Ekkor egy Izmail megyei román pap nem várva be a hír hivatalos megerősítését, román nyelvű egyházi beszédet mondott a templomban. Másnap eltűnt családja köréből, s többé senki sem tudta meg: él-e még valahol, vagy már halott?¹¹⁸

Végigtekintve a magyar állam románjainak egyházi életét és egyházi intézményeinek fejlődését, megállapíthatjuk, hogy a román egyházak a dualizmus korabeli magyar államban mindvégig a külső akadály nélküli fejlődés tényeit mutatják. A román papok többsége az 1848–49-es magyar szabadságharcban a Habsburg-ház érdekében a magyarok ellen lépett fel. Ennek jutalmául a bécsi osztrák önkényuralmi kormány megkezdte a román görögkeleti és görög katolikus egyházaknak a magyarországi államjövdelemből való állandó segélyzését. Ugyanakkor elvileg és gyakorlatilag hozzájárult ahhoz, hogy a román görögkeleti érsekség felállítására és a román görög katolikus egyház gyulafehérvári érsekségének elismerése által a görögkeleti románok a szerbektől, a görög katolikusok pedig a magyar katolikusoktól szervezetileg különváljanak. E különválással megindult a két román egyház nemzeti alapra való helyezése. Mindezt a bécsi osztrák kormány egyrészt a románok 1848–49-es magyarellenes szerepének jutalmául, másrészt pedig azért cselekedte, hogy a román egyházak nemzeti alapra való helyezésével a románságban a jövőben is bátyja legyen a magyarok Habsburg-ellenes fellépésével szemben.

1867-ben külpolitikai okok miatt a Habsburg-ház kibékült a magyarokkal, s szabad kezet adott nekik a románsággal szemben. A magyar államférfiaknak most módjukban lett volna a románok egyházi fejlődésének megállítására és nemzeti jellegének elhalványítása. Ehelyett a magyar kormány báró Eötvös József vallás- és közoktatásügyi miniszter idejében teljesen megszüntette a két román egyház nemzeti alapon való végleges megszervezését. A román görögkeleti egyház Szervezési Szabályzat nevű önkormányzati törvényének jóváhagyásával a magyar állam olyan hatalmas védő várat adott biztosítékul a román görögkeletieknek, hogy e vár birtokában a románok a magyar állam egész fennállása alatt békességben intézhették egyházi és faji ügyeiket. Ezt az önkormányzatot a magyar hatóságok mindvégig tiszteletben tartották, noha ezáltal a román egyház állam lett az államban.

A magyar kormány az osztrákok által megindított állami segélyezést nemcsak hogy továbbra is vállalta, hanem az egyházak munkáját évről-évre nagyobb összegekkel támogatta. Eleinte rendkívüli segélyekkel, később a kongruával járult hozzá a román egyházak anyagi terheinek csökkentéséhez. Püspökségek, központi egyházi intézmények, papok és egyházközségek élvezték a Vallásalap és állampénztár segélyeit. A görög katolikus és görögkeleti egyház sok szerve, épületek, templomok egyenesen magyar államsegélyből épültek. A románoknak adott államsegély nem célozta és a gyakorlatban sem idézte elő a román papság politikai szerepének megszüntetését.

A nemzeti alapon való szervezkedés elismerésével, az állampénztárból adott folyton nagyobbodó anyagi segítséggel, az egyházi szervek korlátlan működési szabadságával, a vallás- és lelkiismereti szabadság hatóságoktól nem korlátozott valóságával a magyar állam olyan jóakarátú, szabadelvű valláspolitikát folytatott, ami éles ellentétben állott a szerb, román, orosz és bolgár államok valláspolitikájával.

Jegyzetek

1. Pușcariu I. 86.
2. Pușcariu I. 121.
3. TR 1898. január 15./27. 6. sz.
4. Roșca: Monografia mitropoliei ortodoxe, 161-163.
5. TR 1899. 4. sz. Sinodele parohiale.
6. Pușcariu I. 135.
7. Uo. 136.
8. Lupaș: Istoria, 194-197.
9. DE 1906. május 11./24. Sfințirea catedralei ortodoxe române din Sibiu.
10. Roșca: Monografia mitropoliei ortodoxe, 29.
11. Uo. 163.
12. TR 1898. 118. sz. La biografia răposatului metropolit Miron.
13. BȘ 1879. 122.
14. BȘ 1877. 341-342.
15. Ghibu: Școala, 84.
16. TB 1884. április 21. 6. sz.
17. TB 1885. október 6./18. 228. sz.
18. TB 1885. október 17./29. 237. sz.
19. VI 1884. 1. sz.
20. A Tribuna e szerepét részletezi Bíró: Tribuna.
21. TB 1884. május 9./21. 20. sz. Presiuni electorale.
22. TB 1884. december 19./31. 199. sz.
23. Roșca: Monografia mitropoliei ortodoxe, 24.
24. TR 1896. 21. sz. Autonomia Transilvaniei.
25. TR 1896. 42. sz. Cerculariu către clerul și poporul ortodox român [...].
26. Uo.
27. TR 1898. 37. sz.
28. Papp [1931] 94-95.
29. LB 1905. 2. és 10. sz.
30. LB 1909. 8 sz. Închinătorii.
31. A Libertatea neví intransigens nacionalista hetilapot Moța ortodox esperes szerkesztette.
32. TR 1898. 130. sz. Sfințirea bisericeii din Răcăștie.
33. TR 1899. 22. sz.
34. BȘ 1877. 74-75. Purtarea preoților în societate și cu poporul.
35. BȘ 1877. 138.
36. BȘ 1878. 25.
37. BȘ 1883. 285-286. és 296.
38. TB 1884. május 27./június 8. 35. sz.
39. Roșca: Monografia mitropoliei ortodoxe, 24.
40. TP 1898. 212. sz. Vö. Roșca: Monografia mitropoliei ortodoxe, 161.
41. TR 1896. 12. sz.
42. TP 1899. 32. sz. Vö. Roșca: Monografia mitropoliei ortodoxe, 28.
43. Roșca: Monografia mitropoliei ortodoxe, 32.
44. Manegușiu 198.
45. Roșca: Monografia mitropoliei ortodoxe, 30.
46. LB 1903. 48. sz. Sărăcii de noi.
47. LB 1905. 28. sz. Protopopul Dan condamnat și pensionat.
48. LB 1911. 21. sz. Din public és LB 1911. 25. sz.
49. Șirianu-Rusu 273-274.
50. LB 1909. 51. sz. Din Balomir.

51. LB 1912. 24. sz. Scrisoare din Brad.
52. ROM 1924. május 16. Scandalul liberal dela Arad.
53. RO 1912. április 13./26. Întâmpinare.
54. UNI 1912. szeptember 7.
55. DE 1912. július 18.
56. UNI 1912. október 1.
57. Szabó J.
58. LB 1913. 25. sz.
59. Ciorogariu 50.
60. A magyar korona országainak mezőgazdasági statisztikája IV. 23-33.
61. Uo. 34-41.
62. SK 25-33, 35-41. Vö. Venczel 43.
63. TB 1912. február 10/23.
64. Şematismul 46.
65. UNI 1911. december 28.
66. Şematismul.
67. UNI 1912. április 20.
68. *Vallás- és közoktatásügyi minisztérium irattárában lévő okmányok alapján.
69. Ghibu: Viaţa, 26-28.
70. TR 1912. 23. sz. Ajutor de stat pentru consistoriul greco-ortodox român din Oradea-Mare.
71. *Vallás- és Közoktatási minisztérium irattára 233.970/1918.
72. Roşca: Monografia mitropoliei ortodoxe, 268.
73. *Vallás- és közoktatásügyi minisztérium irattára 4893/1870.
74. Roşca: Monografia mitropoliei ortodoxe, 268.
75. Maneguþiu 78.
76. Maneguþiu 78-80.
77. Roşca: Monografia mitropoliei ortodoxe, 269.
78. Maneguþiu 163.
79. Cristea Illés Miron önéletrajzát magyarul közli Jakabffy: Adatok, 148.
80. Maneguþiu 164.
81. Ghibu: Viaţa, 37-40.
82. Cp 1902. 115.
83. UNI 1913. február 25. Közli Jakabffy: Adatok, 190.
84. CP 1904. 104. Prigonirea şcoalelor şi bisericilor.
85. *Vallás- és közoktatásügyi minisztérium irattára 72.664-1895.
86. Roşca: Monografia mitropoliei ortodoxe, 22.
87. RB 1908. 47. sz. Situaþia preoþilor şi învăþatorilor.
88. RB 1908 49. sz.
89. NR 1926. március 24. Criza de preoþi în Ardeal.
90. Ghibu: Viaţa, 36-37, 70.
91. Roşca: Monografia mitropoliei ortodoxe, 272-274.
92. *Vallás- és közoktatásügyi minisztérium irattára 173.677/1916, 180.486/1917.
93. Ghibu: Viaţa, 26-28.
94. *Olteanu püspök beadványa a Vallás- és közoktatásügyi minisztérium irattárában 12.982/1873.
95. LB 1902. 46. sz. De la oraş.
96. Roşca: Monografia mitropoliei ortodoxe, 184-188.
97. RB 1908. április 26./május 9. 17. sz. Un învăþator veteran.
98. RB 1903. 27. sz.
99. GT 1897. 45. sz. Dare de seamă şi mulþumire publică.
100. RB 1903. 9. sz.
101. GT 1912. március 3./16. Din Munþii Apuseni.
102. Roşca: Monografia mitropoliei ortodoxe, 29-30.

103. CP 1902. 104.
104. LB 1903. 1. sz. Un pact frumos.
105. GT 1897. 5. és 8. sz.
106. LB 1913. 47. sz.
107. Mindezekre részletes adatok a Biserica Ortodoxă Română lapjain. Ez a folyóirat 1874-ben indult, mikor a magyarországi románok Telegraful Român című napilapja már húsz éve működött.
108. Iorga: Istoria, 314.
109. BO V. évf. 835-838.
110. Scara (a kormányhoz közel álló bukaresti lap) 1911. október 1. Idézi Jakabffy: A románok, 7.
111. Jakabffy: A románok, 14.
112. GT 1913. 25. sz. Solidaritatea națională a bisericilor românești.
113. BO V. évf. 685. Raportul comisiei Sfântului Sinod.
114. LB 1910. 31. sz. Unele altele.
115. RO 1912. október 21./november 3. 233. sz. Un nou regat albano-român.
116. UNI 1913. január 11. Közli Jakabffy: Adatok, 181-182.
117. GT 1913. 12. és 14. sz. Macedonia Macedonenilor.
118. RO 1912. október 17./30. Starea socială a românilor basarabeni.